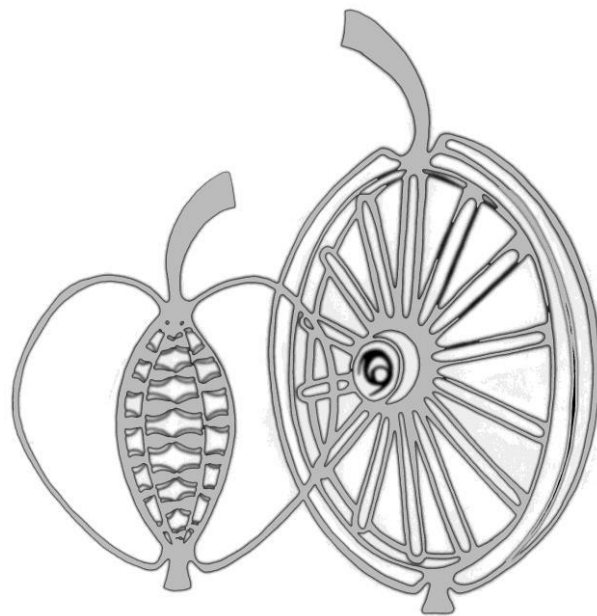

Vagnmakeriet i förändring

en trädgårdshistorisk undersökning

Kajsa Sjökvist

Uppsats för avläggande av högskoleexamen i
Kulturvård, Trädgårdens hantverk och design

10 hp
2015

Institutionen för Kulturvård
Göteborgs universitet

Förord

Examensarbetet inleddes hösten 2010 med att jag två veckor innan arbetet skulle börja fick veta att den plats jag egentligen planerat att göra mitt arbete om ej hade möjlighet att ta emot mig. Jag hade under en vecka sommaren 2010 praktiserat hos Landskapsarkitekt Kristina Bäärnhielm genom min utbildning på Trädgårdens Skola i Mariestad. Kristina hyr kontorslokal i det gamla vagnmakeriet och berättade lite om platsens historia under kafferasterna. Inmätning och växtlista till den sydvästra delen av vagnmakeriets tomt gjorde jag under min praktiktid hos Kristina. Det blev så en självklar övergång att göra denna trädgårdshistoriska undersökning om vagnmakeritomten som examensarbete.

Trädgårdshistoriska undersökningar kan avslöja mycket om platser och samhället, som fallit i glömska men som kan vara av intresse för allmänheten. Ett exempel på detta var SJ:s engagemang för trädgårdsanläggande och växtodling.

”Inte många vet idag att Statens Järnvägar i över hundra år (1856-1973) drev landets mest omfattande trädgårdsverksamhet och att SJ under 1900-talets först årtionden var en av de internationellt mest kända företrädarna för svensk trädgårdskonst” (Andréasson 2007, s. 30).

Tack till de som stått ut med mina frågor, stöttat mig i motgångar, hjälpt mig med finliret och till de som uppmuntrat mig, bjudit på fika och bara funnits till och varit underbara. Hjärtligt tack till mina informanter som gett mig del av den intressanta historien kring platsen och möjligheten att göra detta arbete.

Resultatet har jag tänkt delge Nora Trädgårdsförening och Hembygdsföreningen Noraskog.

Handledare: Allan
Gunnarsson
Maria Henje

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING.....	2
PROBLEMFÖRMULERING	3
SYFTE.....	3
FRÅGESTÄLLNINGAR	3
METOD OCH MATERIAL.....	4
AVGRÄNSNINGAR.....	4
RESULTAT.....	4
PRERENOVERINGSTID 1900- 2004	5
ÖVERSIKT- LÄGET I STADEN.....	5
EGNAHEMSTRÄDGÅRDEN ca 1900- 1935	6
MÄNNISKORNA PÅ PLATSEN.....	6
APLAR.....	11
FUNKTIONALISM I TRÄDGÅRDENca 1930- 1965... ..	15
FRÅN GRÄND TILL GATA.....	18
DEN PRAKTISKA VILLATRÄDGÅRDEN ca 1965- 1980.	19
KVARTERET BYTER NAMN.....	20
RENOVERINGSTID 2004-2006	22
PÄRONTRÄD.....	22
VALNÖTSTRÄD.....	23
STAKET.....	25
POSTRENOVERINGSTID 2010.....	28
NULÄGESBESKRIVNING OCH VÄXTINVENTERING.....	29
PERENNRABATT.....	30
DISKUSSION.....	35
SAMMANFATTNING.....	38
FIGURFÖRTECKNING.....	39
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING... ..	41

Inledning

Det gamla vagnmakeriet finns på Kvarnvägen 4 i Nora, Västmanland.

Noras kulturarv är rikt; som en av norra Europas bäst bevarade trästäder, med aktiv veteranjärnväg och med industriminnen från bergshanteringens glansperiod (Nora Kommuns hemsida).

I och med Nora bergslags järnvägs tillkomst under senare delen av 1800-talet startade en kraftig befolkningsökning som fortsatt tilltog genom industriernas framväxt in på 1900-talet.

En ny stadsplan utformades i sekelskiftet 1800- 1900 och i och med detta utökades stadens område åt väster med ett område nästan lika stort som det gamla.

Det har skett en förändring av tomtens utseende och även dess användning som är av värde att dokumentera. Jag har påbörjat en undersökning om Platsens trädgårds- och kulturhistoria och kartlagt i ord och bild.

Användningsbehovet har förändrats genom åren, så även stilar i både detaljer och helhet. I det här arbetet visar jag hur en trädgård på ett eklectiskt sätt kan komma att tas om hand och förhoppningsvis hålla i många år framöver. En historisk dokumentation och en samtida inventering kan vara en del i ett vaknande intresse för "Vagnmakaren 1".

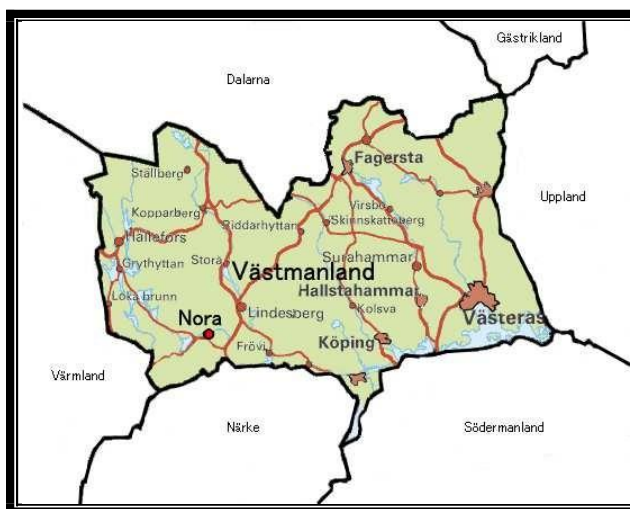

Fig. 1. Noras läge i Västmanland (Bildbearbetning efter naturensbasta.se).

Problemformulering

Platsen för den dåvarande vagnmakeritomten har en intressant och delvis dold historia, vilken ej tidigare undersökts vad gäller utemiljöns förändringar över tiden. Tomten kan ses som en i mängden, men hantverkskulturellt är detta en tomt som även gör trädgården värd att undersöka och dokumenteras.

Citaten nedan visar värdet av trädgårdshistoriska undersökningar, och dess komplexitet.

Byggnadsordning för Nora stadskärna (Oldén, Granlund 2010, s. 12).

Målsättning för Noras stadskärnas bevarande och utveckling:

”Nora stadskärna är en kulturhistoriskt och socialt värdefull miljö av riksintresse som skall bevaras, vårdas och återanvändas i största möjliga utsträckning. Stadskärnas roll som handels-, service och administrativt centrum skall vidmakthållas. Den blandning av olika funktioner och verksamheter som kännetecknar stadskärnan skall behållas och utvecklas. Alla förändringar skall föregås av omsorgsfull och kvalificerad projektering så att kulturvärdena beaktas. Detta gäller såväl miljöer som enskilda byggnader och såväl exteriört som interiört”.

Historiska parker och trädgårdar (Bonnier, Lundquist Red. 1996, s. 74):

”Trädgården utgör som forskningsobjekt en mötesplats för flera olika forskningstraditioner och ämnen inom teologi, humaniora, samhälls- och naturvetenskap. Detta gäller i högsta grad också det historiska trädgårdsstudiet”.

Svalin Gunnarsson (2008) skriver på Byggnadsvårdsföreningens hemsida:

”Den konsthistoriska synen på trädgården som stilhistoria har vidgats och blivit en berättelse också om människan, politiken, sociala system och kommersialism. Den har fungerat som folkuppfostrare och medel mot skörlevnad och fylla... Den har motverkat vissa revolutioner men varit grogrund för andra, till exempel 1900-talets tekniska utveckling av redskap, maskiner och odlingssätt...”.

Syfte

Jag vill med detta arbete beskriva vagnmakeritomtens historia och hur platsen har förändrats över tid fram till idag. Detta innefattar även en nulägesdokumentation med ritningar och växtlistor om möjligt. Dokumentationen över personer som funnits på platsen, varit ägare av tomt och hus, eller de som arbetat i vagnmakeriet kommer kunna ges möjlighet till vidare forskning om sådant som varit betydelsefulla för tomtens utseende och användning.

Frågeställningar

1: Hur har platsen utvecklats och förändrats fram till idag?

2: Finns det material/källor som visar/beskriver tomten och hur den såg ut under tiden för vagnmakeriverksamheten?

3: Finns det tecken och objekt på plats idag och även material/källor som tyder på att tomten använts i rekreativt syfte för det privata/allmänheten??

Metod och material

Platsen har varit utgångsläget för undersökningen, där har jag med måttband och skissblock gjort inmätning och växtinventering och letat efter tecken på tomtens tidigare användning och utseende. Det finns fotografier och även en inspelad intervju med vagmakare John Johansson som jag använt mig av i arbetet. Jag har haft kontakt med fotografen Åke Mossberg i Nora som delgett mig foton, och även intervjumaterialet. Jag har fått kontakt med Björn Johansson (barnbarn till Karl Axel Johansson) som delgett mig en skiss över trädgården som den var i början av 1900- talet och information om platsen. Jag har även fått foton och information av Kristina Bäärnhielm (som jag lärt känna vid min praktik) om platsen, dess ombyggnation och trädgården. En stor del av informationen för referenser till stilideal för trädgårdar har kommit från trädgårdslitteratur och internet.

Avgränsningar

Jag har ej lagt arbete på att kartlägga tomtens placering i staden angående relationer till andra företag som t.ex. smed och kommunikationer såsom t.ex. järnvägens & gruvdriftens (malmframställning) inverkan. Jag har ej heller forskat kring varifrån trä till verkstaden kom. Ej heller har jag hunnit följa upp vilken sorts vagnar som tillverkades på platsen och vilket kundunderlag de hade.

Resultat

Resultatet presenteras med hjälp av en skildring av tomtens utveckling och förändringar fram till idag i text med tillhörande foton och ritningar. Jag börjar vid sekelskiftet år 1900 när egnahemsrörelsens ideal tycks ha påverkat vid familjen Johansson bebyggelse av tomten och skapelsen av dess trädgård. Enligt kartmaterial jag funnit var tomten (storlek och form ej som idag) redan 1864-67 bebyggd med en vågrätt stående byggnad (Lantmäteristyrelsens Arkiv). Men detta har jag ej följt upp i mitt arbete. Jag beskriver och dokumenterar kronologiskt trädgårdens utseende och utveckling genom åren med det jag hittat material.

Prerenoveringstid 1900- 2004

Kapitlet innehåller beskrivning och dokumentering för familjen Johanssons inflyttning och bebyggelse av tomten. Även ändringar av tomtens dragning och referenser till rådande stilideal i trädgårdshistorien.

Översikt - läget i staden

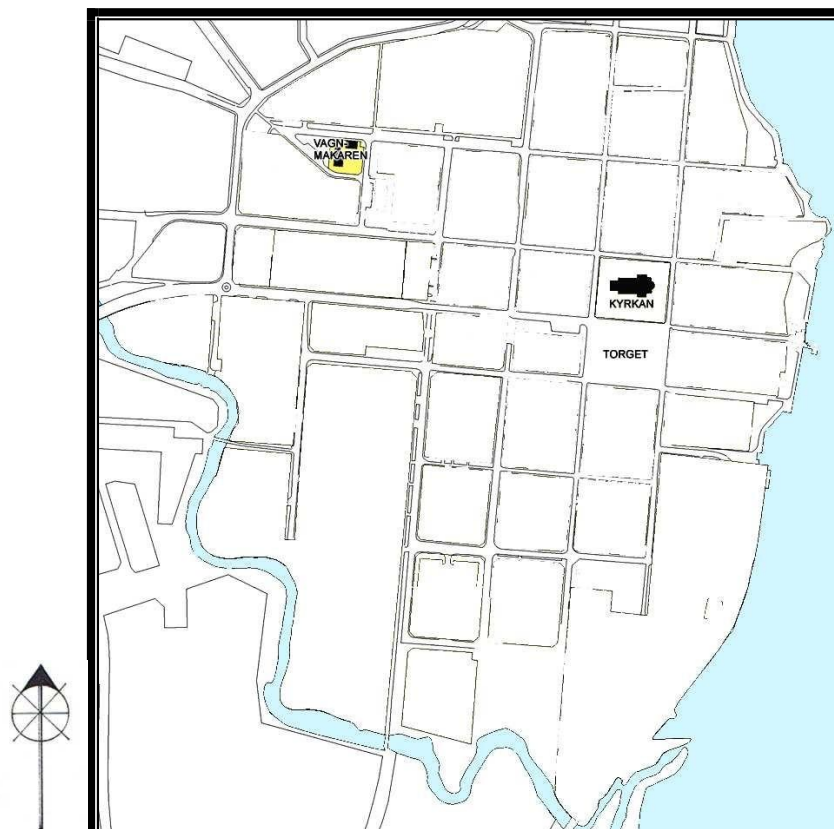

Fig. 2. Översikt tomtens läge i staden. (Bildbearbetning efter karta Nora Kommun).

1900 28 % av Sveriges befolkning arbetar inom industrin (Andréasson 2007, s. 38).

Sveriges Pomologiska förening grundas (Andréasson 2007, s. 22).

Många lämnar sin ursprungliga näring inom jordbruket och av dem emigrerar ungefär hälften till USA, medan den andra hälften söker sig till de nya näringar som växt fram i industrialiseringens spår, t.ex. elektroindustrin (ifmetall.se). Industrins och handelns andel av Sveriges ekonomi är nu lika stor som jordbrukets och dess binäringar.

Vid 1900-talets början omformas skolan på ett genomgripande sätt, både med organisation och i undervisning. Praktiskt lärande anses övergripande som utgångspunkt för undervisningen (Andréasson 2007, s. 27).

Egnahemsträdgården ca 1900- 1935

Egnahemsrörelsen var ett sätt för myndigheterna att försöka motverka emigrationen och styra inflyttningen till städerna (Hansson, Hansson 2011, s. 168) (Flinck 1994, s. 249, 250) (Andréasson 2007, s. 44). Man ville få bukt med ohälsan i kåkstäderna, stävja revolution och bevara allmogekulturen. Allt detta genom att ge arbetarna möjligheter till ett eget hus och en egen odlingstäppa.

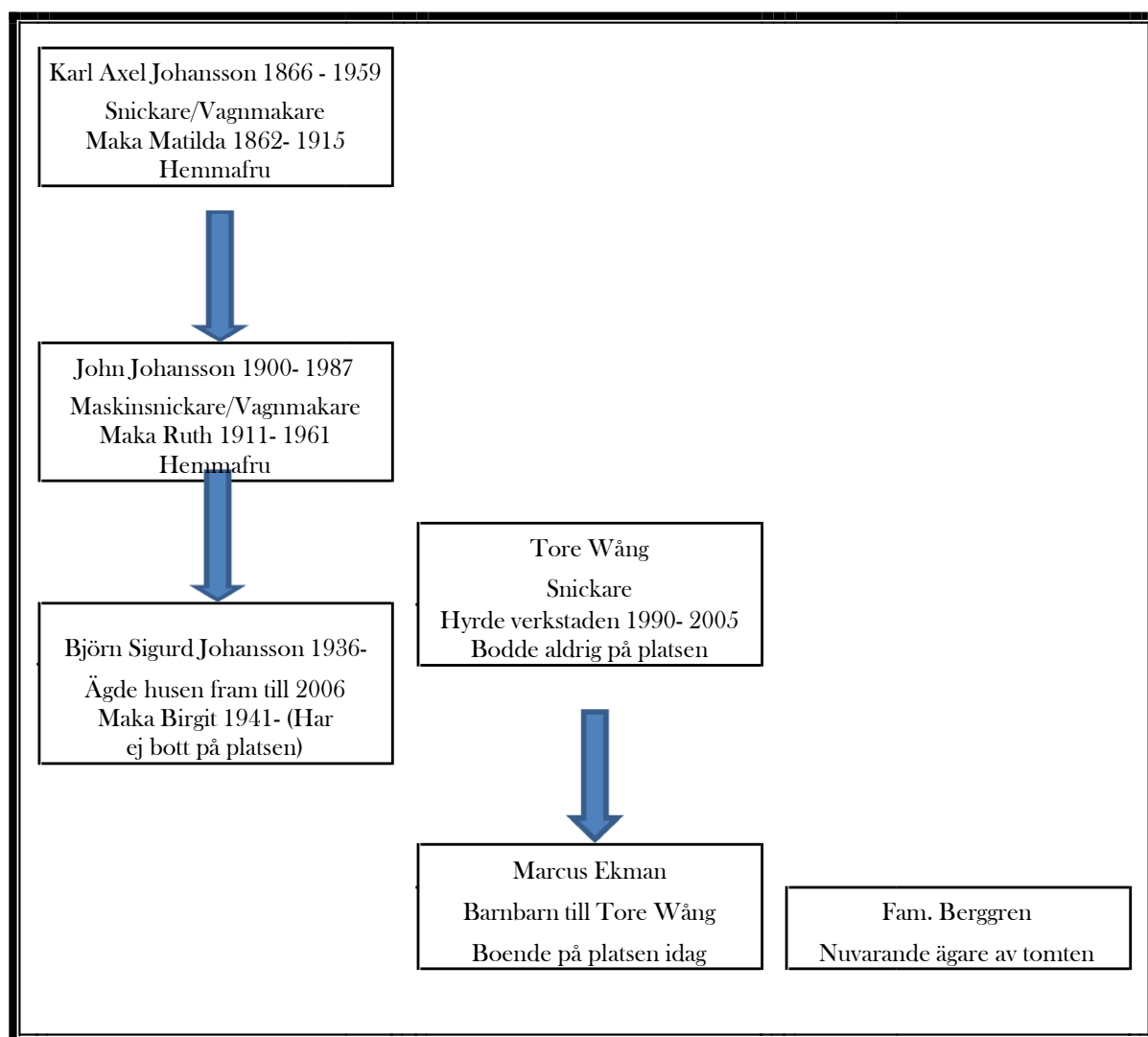

Fig. 3. Människorna på platsen. (Informant 1, 2, 4, 5).

- 1902 Skattereform som medför självdeklaration och inkomstskatt bland annat (sv.wikipedia.org).
- 1903 Sveriges Verkstadsförening, en nybildad arbetsgivarorganisation, försöker krossa den unga fackföreningsrörelsen genom Lockout av arbetare (ifmetall.se). Landsorganisationen i Sverige (LO) har bildats 1898 av ett antal fackförbund.

1904 I april kommer familjen Johansson till Nora, inflyttade från Kristinehamn. Jordäga nr. 50 köps från bryggaren Oscar Fritzsche. I april påbörjas bygget av vagnfabriken. (Informant 2).

En statlig egnahemslånefond upprättas (Andreasson 2007, s. 45) (Flinck 1994, s. 253). Lånet är till för att köpa ett litet jordbruk eller en bostad på landet.

Mellan åren 1850- 1940 beskrivs en expansiv trädgårdsutveckling när myndigheterna spred kunskap om trädgårdsodling, bland annat med trädgårdsböcker, vilket sammanföll med att läskunnigheten ökade (Glassel, Lindström 2006, s. 2). Den nya trädgårdslitteraturen medförde böcker om syltning, saftning och konservering för husmödrarna att tillvarata skörden (Flinck 1994, s. 256). Men trädgården skulle även fungera som en plats för barnens lek och för umgänge, i synnerhet för hemarbetande kvinnor.

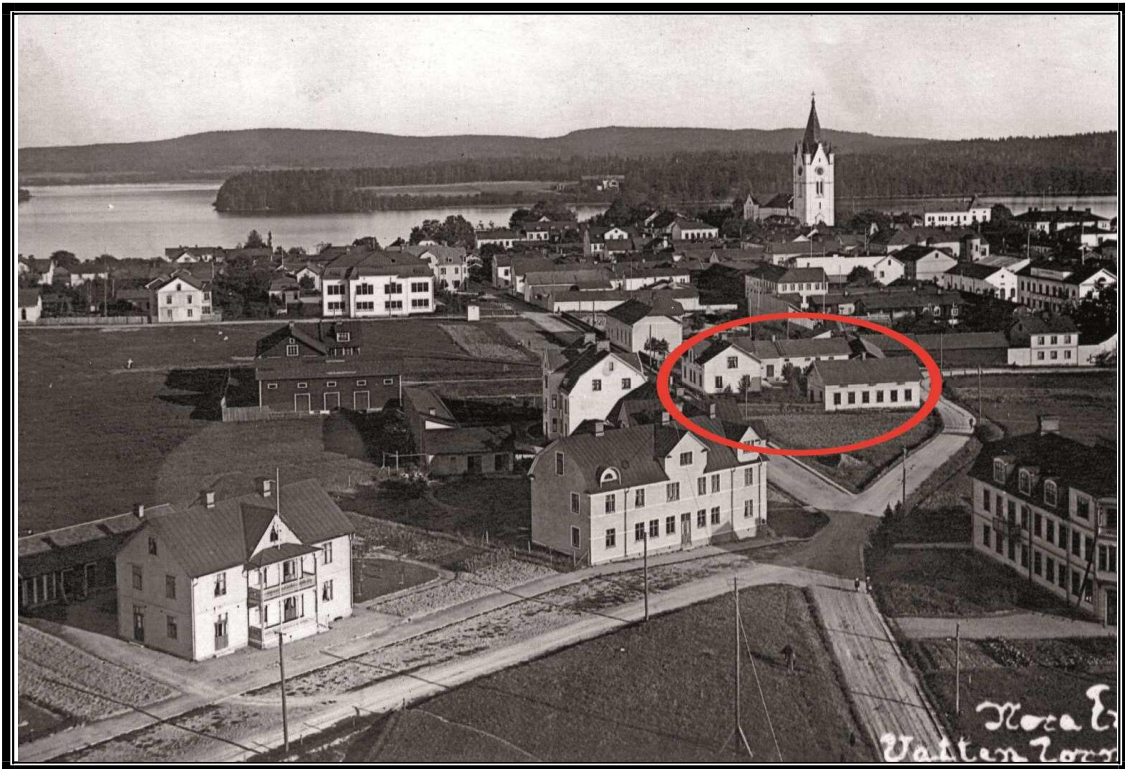

Fig. 4. 1904. "Vy från vattentornet". (Informant 2). Markeringen visar tomten. Fotograferat österut.

Fig. 4. visar två hus som ej står kvar idag (2010). Bostadshuset och de två parallella byggnaderna (vagnmakeri och uthus, Informant 5) är här vitmålade. Det snedställda uthuset finns med. Här finns valnötsträdet ej med vid västra väggen på vagnmakeriet som vi kan se på Fig. 18. från 2004. Fotograferat mot öster.

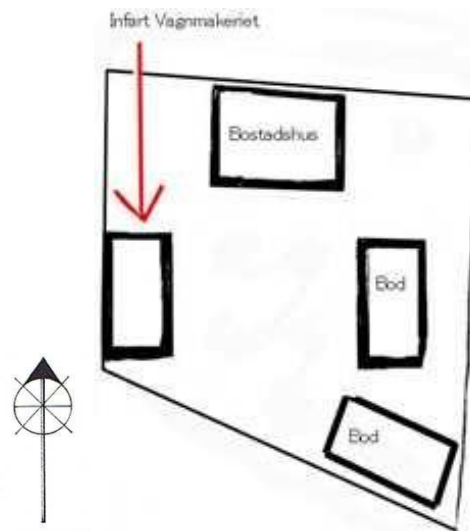

Fig. 5. 1904. Ungefärligt läge för byggnaderna på Fig. 4. Byggnader utmärkta för lokalisering. Röd pil visar vagnmakeriets infart. (Skiss efter Fig. 4.)

Vagnfabriker var tämligen små, utöver innehavaren kunde det eventuellt finnas ett par gesäller och någon lärpojke (Nyström 1996, s 358). Vagnmakeri och smedja brukade samarbeta och dessa kunde ligga tillsammans runt en öppen gård, vilket underlättade för båda hantverkarna att de låg nära varandra. På den gemensamma gården fanns anordningar för monteringsarbetet och en stor del av vagnmakarens arbete utfördes utomhus när vädret så tillät.

1905 Verkstad och boningshus färdigbyggs i oktober, familjen Johansson flyttar in (Informant 2). Karl Axel Johansson arbetar som snickare/vagnmakare.

Det första rikstäckande kollektivavtalet på svensk arbetsmarknad skapas (ifmetall.se).

1908 Den statliga egnahemslånefonden utvidgar verksamheten och gäller nu även lån för byggande av egna hem i städerna (Flinck 1994, s. 253). Kommunerna avsätter mark i städernas utkanter under de följande åren, dessa för uppförande av egnahemsområden.

I de tidiga egnahemsområdena var grindhål, uppfarter och tomter främst planerade för människor, hästkärror och cyklar. Egen bil var inte vanligt att man hade (Wilke 2006, s. 130).

”Tomten blev bebyggd med bostadshus och två flyglar, varav en var verkstad, den andra var uthus med tvättstuga, höns hus, torrdass och förråd...” (Informant 5).

Tomterna i egnahemsträdgårdarna hade i de flesta fall uthus med plats för utedass, ved, hönor och tvättbestyr (Wilke 2006, s. 110, 130). Ibland byggdes uthusen mednock i tomtragränsen och sträckte sig över två tomter . På Fig. 10. ses det snedställda uthuset gå över två tomter.

Fig. 8. visar att plats för trädgårdsmöbler och rekreation fanns.

Att man hade veranda med klängväxter som till exempel vildvin var vanligt under egnahemstiden (Flinck 1994, s. 256, 259) (Wilke 2006, s. 122, 138) ...Verandan...”har alltid funnits, fast i annat utförande med fina glasade dubbeldörrar” (Informant 5).

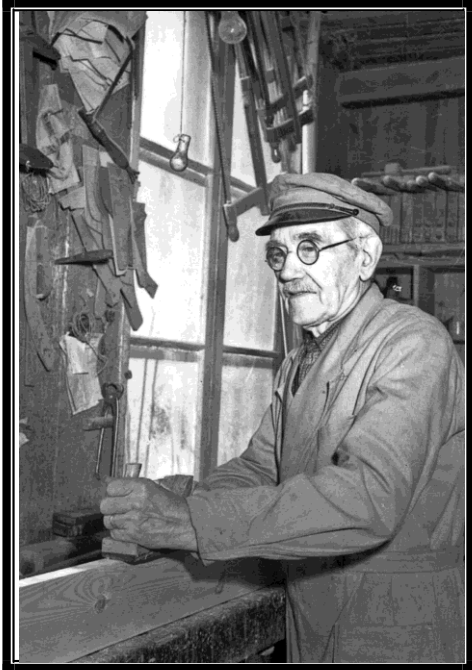

Fig. 6. Snickaren Karl Axel Johansson i vagnmakeriverkstaden (Informant 2).

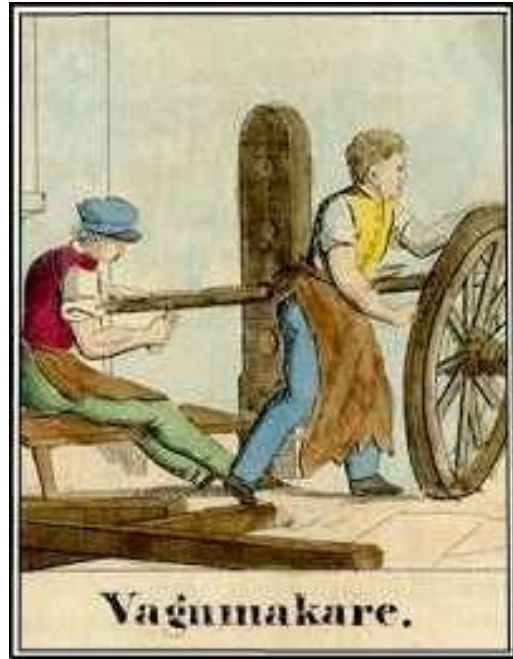

Fig. 7. Vagnmakare. Bild av okänd konstnär. (Hansson, Stark, Wiberg 2008).

Egnahemsträdgården var grusgången och dess rätvinkliga system det som gav trädgården dess huvudsakliga form. (Wilke s. 110, 112, 128) (Flinck s. 180, 254) (Hansson, Hansson 2011, s. 170). Hur gångarna gått i denna vagnmakeriets trädgård syns på Fig. 8. Omkring år 1900 beskrivs ett villaideal med ett fåtal sandade eller grusade gångar. Närmast huset och i trädgården fanns en huvudgång med anslutande sidogångar. Gångarnas hörn till odlingskvarteren skulle dras med mjuka, naturliga kurvor (Illminge 2004, s. 206) (Flinck 1994, s. 179). Frukträd eller bärbuskar skulle stå längs kanterna på tomten och potatis- och grönsaksland i mitten (Flinck 1994, s. 254).

...”det fanns en grusplan framför och runt huset (Informant 5). Samtliga gångar som jag ritat in var grusgångar”... ”Mellan åren 1904 och cirka 1960 såg trädgården i stort sett ut som på skissen. Därefter lades grusgångarna igen”.

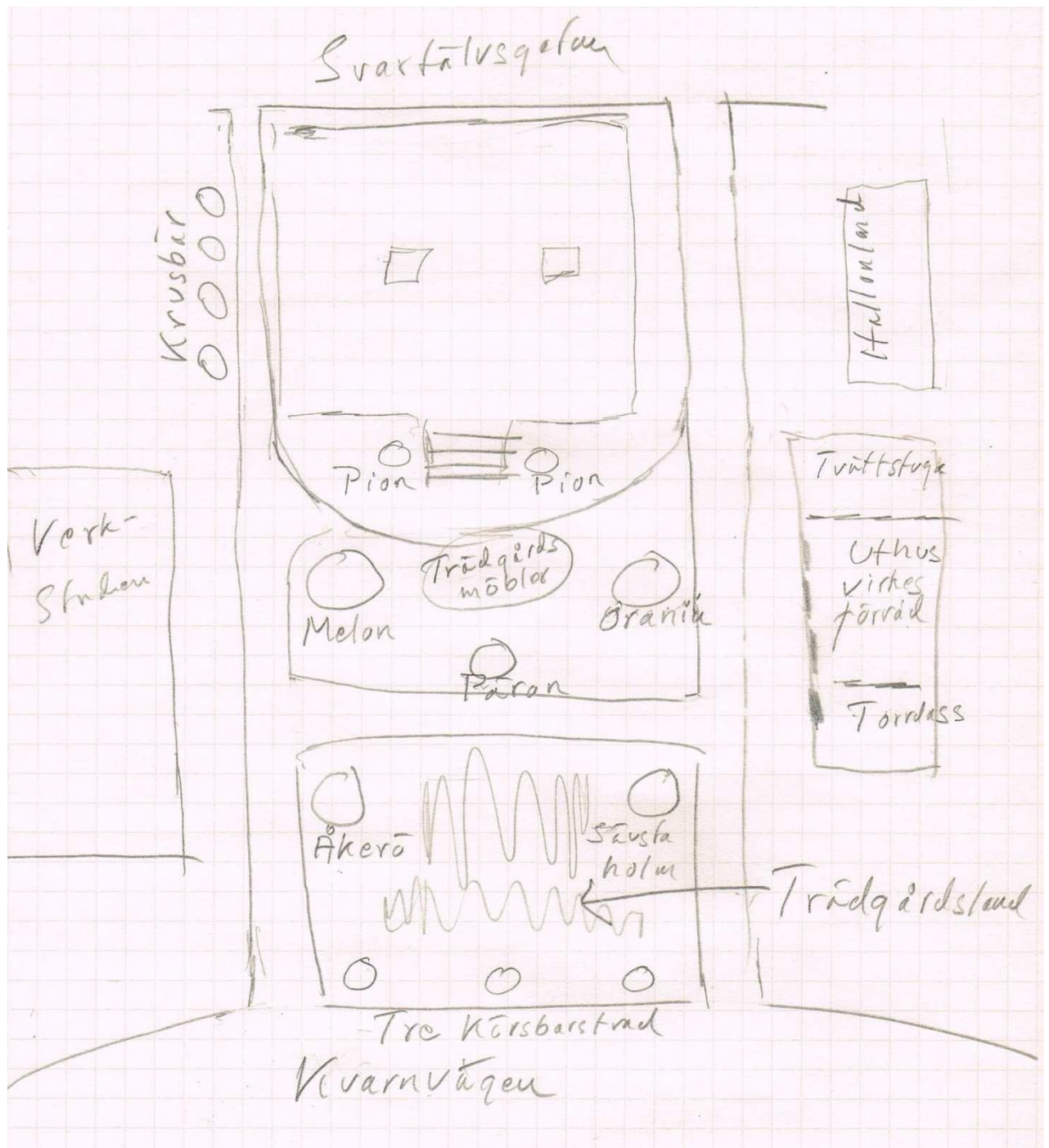

Fig. 8. Skiss föreställande tomten efter anläggandet av trädgården (Informant 5 2013).

Aplar

Fig. 9. Oranie och Melonäpple (Billbäck 1941).

”...Farfar planterade ett antal äppelträd, varav två fortfarande finns kvar, ett Oranie och ett Melon (vinterfrukt)” (Informant 5).

Melonäpple listas i 1902 års katalog från Alnarp (Hansson, Hansson 2011, s 155). Odlingsbara äpplesorter enligt Abelin ur Villaträdgården från 1915 är bland andra Oranie och Melonäpple (Wilke 2006, s 116), sorter som vi nu finner i denna vagmakeritädgård. Även Åkerö som tidigare fanns på tomten enligt Fig. 8.

I början av 1900- talet bildades lokala frukthållningssällskap på initiativ av hushållningssällskapen (Flinck 1994, s. 179) (Illminge 2004, s. 74), och fram till 1930- talet delades det ut fruktträd, bland andra Melonäpple och Oranie (Flinck 1994, s. 179). De flesta köpte sina fruktträd och i och med det minskade antalet lokala sorter, men de som spreds var då för hela regionen säkert härdiga och rikgivande.

”... dessutom har det funnits två päronträd, körsbärsträd, krusbärsbuskar, vinbärsbuskar samt ett hallonland. Längst i söder fanns ett trädgårdsland med jordgubbar, örter, morötter, rödbetor och även potatis”. (Informant 5).

Vanliga nyttoväxter i egnahemsträdgården var bland andra jordgubbe (Flinck 1994, s. 179, 259) (Wilke 2006, s. 116) (Hansson, Hansson 2011, s. 176), potatis (Flinck 1994, s. 254, 259) (Hansson, Hansson 2011, s. 176) (Wilke 2006, s. 115), krusbär, hallon, körsbär, päron, rabarber, vinbär, och äpple (Flinck 1994, s. 179, 254, 259) (Wilke 2006, s. 113, 116, 127) (Hansson, Hansson 2011, s. 176) och valnöt (Wilke 2006, s. 119). De viktigaste grödorna var potatis och andra rotfrukter, sådant som gick att lagra för vintern (Flinck 1994, s. 254).

Även om vikten skulle läggas på nyttoodling i en egnahemsträdgård skulle även prydnadsväxter få ett visst utrymme. De perenna prydnadsväxterna skulle vara få och färggranna enligt Axel Holzhausen och Rudolf Abelin, två av tidens mångutgivna trädgårdsförfattare (Wilke 2006, s. 111, 118). Blomsterrabatterna lades närmast bostaden och kring huvudentrén (Wilke 2006, s. 108, 118)

(Flinck 1994, s. 256). Om huset låg längre in på tomten kunde uppfartsvägen dit kantas av prydnadsrabatter.

Prydnadsväxterna i en egnahemsträdgård kunde vara ros, vildvin, pion och olika sorters spirea (Wilke 2006, s. 113, 119, 121, 122) (Flinck 1994, s. 259). Även tuja (Flinck 1994, s. 259), berberis (Wilke 2006, s. 121) och valnöt (Flinck 1994, s. 259) (Wilke 2006, s. 119).

Fig. 8. visar att pioner stod vid sidorna av trappan till bostadshuset. Pionen var en rekommenderad och vanlig perenn i egnahemsträdgårdar (Wilke 2006, s. 119) (Flinck 1994 s. 259) (Illminge 2004, s. 136). Egnahemsträdgårdens prydnadssträd skulle stå mot gatan till (Wilke 2006, s. 119) (Flinck 1994, s. 254, 256). Beroende på utrymme kunde man ha ett eller flera träd av till exempel lind.

1909 Sveriges Allmänna Trädgårdsförbund med syfte att samordna alla de lokala trädgårdsföreningarna bildas (Andréasson 2007, s. 22).

Lågkonjunktur och sjunkande löner leder till storstrejk, på kort sikt ett stort nederlag för arbetarrörelsen, men på lång sikt leder den till ett närmande mellan arbetare och liberaler (Andréasson 2007, s. 38).

1911 Sverige får en liberal regering med socialdemokratiskt stöd (Andréasson 2007, s. 38).

1912 På karta över Nora stad från 1912 (detalj på Fig. 10.) finns Kv. Dufvan med.

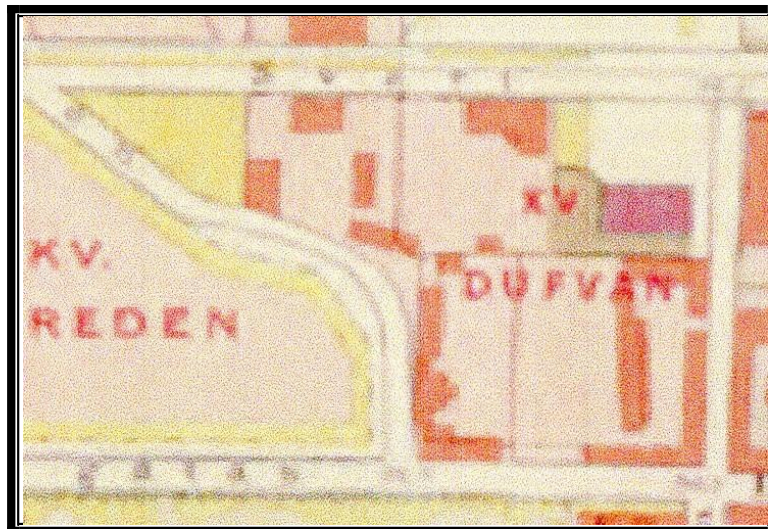

Fig. 10. 1912. Detalj ur karta över Nora Stad.
(Nora Kommun, Bergslagens Miljö- och Byggförvaltning. 2010, s. 12).

1913 John Johansson som nu är 13 år börjar arbeta på verkstaden med sin far Karl Axel Johansson (Informant 2). Innan dess har han arbetat på kvällarna efter skolan och hjälpt till i verkstaden.

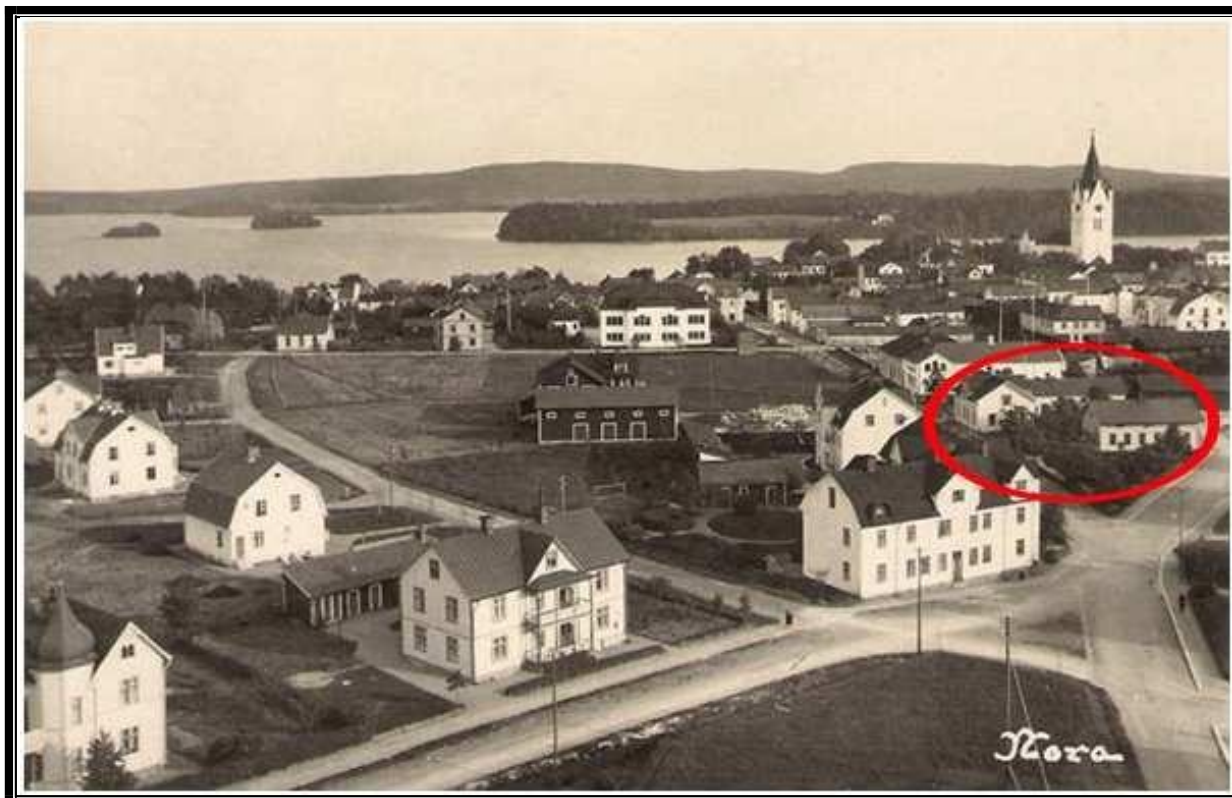

Fig. 11. 1914. Nora Utsikt. (Informant 6). Markeringen visar tomten. Fotograferat österut.

1914 Första världskrigets början. I egnahemsträdgårdarna odlades mycket frukt, bär och grönt, inte minst under de båda världskrigen. (Hansson, Hansson 2011, s. 170). Första världskriget var en tid av isolering och ransonering (Andréasson 2007, s.38).

1915 Matilda Johansson född Nilsson avlider 29 maj (Informant 5).

1918 Första världskrigets slut. Då det tog slut fortsatte den demokratiska utvecklingen bland annat genom att även kvinnor fick rösträtt (Andréasson 2007, s. 38).

Flaggstången blev mycket populär efter första världskriget, nästan alla hade en i trädgården (Flinck 1994, s. 256) (Wilke 2006, s. 132). Den skulle placeras centralt och i en tänkt mittaxel från huset enligt egnahemsrörelsens ideal.

”Det fanns en flaggstång som satt på nocken på balkongen. Men den togs ned rätt tidigt” (Informant 5).

1919 En ny läroplan för skolorna innehåller detaljerade instruktioner för den skolträdgårdsbelagda undervisningen (Andréasson 2007, s. 27).

1921 Lågkonjunktur till 1922 (ifmetall.se).

Under 1920-talet råder högkonjunktur- industrin expanderar, landsbygden elektrifieras och jordbruket mekaniseras (Andréasson 2007, s. 38). Men den tekniska utvecklingen som sker under de första årtiondena på 1900- talet lägger grunden för vagnmakeriindustrins död (Nyström 1996, s 354). Vagn tillverkningen för persontransporter konkurreras ut av tåg, spårvagnar, bussar och bilar.

Byggandet av arbetsvagnar för jordbruket var det som längst kom att finnas kvar, produktionen pågick i stor omfattning fram till 1900- talets mitt.

1928 Lag om kollektivavtal och lag om Arbetsdomstol kommer till (ifmetall.se).

1929 Den stora depressionen pågår till 1933 (ifmetall.se).

Funktionalism i trädgården ca 1930- 1965

Tiden 1930- 1965 kom funktionalismen som stilideal att råda och påverkade så även trädgårdens utformning (Wilke 2006, s.14, 147)(Andréasson 2007, s. 46) (Hansson, Hansson 2011, s. 174). Rena linjer och öppna ytor gällde och trädgården var avsedd för rekreation först och främst.

Funkis startade som en reaktion mot en alltmer detaljrik och pittoresk arkitektur. Prefabricerade byggnadselement och armerad betong började användas och ideal om industrin med dess material och tillverkningsprocesser som grund för form och arkitektur startade. Nu gällde en stram och odekorerad stil (Wilke 2006, s. 141).

Uthusen och förråden som tidigare varit så vanliga försvann (Wilke 2006, s. 144). Där tidigare under egnahemsperioden skulle finnas en grusplan centralt för aktivitet som tvätt och vedhuggning skulle nu istället finnas en lättskött, stilren gräsplan för solbad, lek och sportutövning (Wilke 2006, s. 148, 150) (Hansson, Hansson 2011, s. 173). Trädgården skulle bli mer lättskött, detta genom att ersätta odling, rabatter och grusgångar med obruten gräsmatta (Wilke 2006, s. 151). Kvinnorna hade annat att göra än att skyffla grusgångar enligt funkistidens skribenter, därför kan antas att en stor del av trädgårdsbestyren tidigare utförts av kvinnorna.

Odlingen skulle stärka familjebanden och vara i lärande syfte för barnen, och trädgårdsarbete var en hobby (Wilke 2006, s. 148) (Flinck 1994, s. 261) (Hansson, Hansson 2011, s. 174).

På 1930-talet presenteras kemikalier för trädgården. (Glassel, Lindström 2006, s. 3). Sverige drabbas av den internationella ekonomiska krisen med fallande löner och växande arbetslöshet (Andréasson 2007, s.38). Landet får en socialdemokratisk regering med stöd av bondeförbundet. Vid mitten av 30-talet lanseras folkhemspolitiken – ett omfattande socialpolitiskt program, som bland annat ska få slut på bostadsbristen.

”En av de viktigaste platserna i trädgården blev till exempel uteplatsen som skulle vara solig och skyddad och bekvämt möblerad” (Andréasson 2007, s. 47).

1935 Den 3 september: Gåvobrev Karl Axel Johansson- John Torsten Johansson. (Riksarkivet).

Den 19 september: Ägodelningsdom förordnat om sammanläggning stadsäga nr 54 och tomten nr 6 till tomten nr 1 i Kv. Duvan (Riksarkivet).

1936 Facklig förenings- och förhandlingsrätt erkänns i lag (ifmetall.se).

1939 Andra världskrigets början. Reformarbetet avstannar och isolering och ransonering leder bland annat till att potatisodlingar i städerna blir vanligt (Andréasson 2007, s. 38).

Det odlades mycket frukt, bär och grönt, inte minst under de båda världskrigen (Hansson, Hansson 2011, s. 170). Men redan innan andra världskrigets början kunde en ny trend anas, med minskad nyttoodling till förmån för gräsmatta och prydnadsväxter.

1945 Andra världskrigets slut.

Efterkrigstiden påverkar köksträdgårdsodlingen bland annat genom tillgängligheten på billig frukt och grönsaker året runt, och konserverad mat (Hansson, Hansson 2011, s. 173, 174) (Flinck 1994,

s. 262) (Andréasson 2007, s. 27). Man odlar nu för nöje och motions skull, ej av nödvändighet. Landet leds av en socialdemokratisk regering med avsikt att fullfölja det avbrutna arbetet med uppbyggnaden av ett välfärdssamhälle med full sysselsättning och social trygghet. Verkstadsindustrin växer snabbare än övriga branscher och åren 1945- 1970 anses som svensk industris guldålder, speciellt 1960-1965, då särskilt varvs-, verkstads- och gruvindustrierna blomstrade (ifmetall.se).

1947 Nora Trädgårdsförening startar (Nora Trädgårdsförening 2013). Tidigare hette den Nora och Vikers Fruktodlareförening. 24 april 1947 hålls första konstituerande möte med Nora Trädgårdsförening och det bestäms att föreningen ska heta Nora Trädgårdsförening.

1949 Arbetarskyddslagen tillkommer (ifmetall.se).

Efter andra världskriget var den ekonomiska utvecklingen god och fackmän i stordrift övertog odlingen för det ansågs bättre och billigare (Flinck 1994, s. 262).

Landskapsarkitektur blir etablerat som eget ämne (Andréasson 2007, s. 46). Svårskötta och sällsynta växter ansågs vara en form av snobberi som egentligen inte hade något med trädgårdskonst att göra, utan konsten var att finna lösningar som verkade fullständigt självklara genom att passa in på platsen.

På 1950- talet fick vanligt folk råd att köpa trädgårdskemikalier, men detta sammanföll med att intresset för trädgårdsodlingen minskade (Glassel, Lindström 2006, s. 3) och ny omorganisation och centralisering av skolorna genomförs (Andréasson 2007, s. 27). I den nya läroplanen anses skolträdgården som pedagogiskt verktyg fortfarande tämligen användbar, men har förlorat sin särställning. Framtidstro och moderna ideal präglar samhället (Andréasson 2007, s. 38).

1951 John Johansson tar över vagnmakeriverksamheten. (Informant 2).

1953 Den 30 januari: Köpebrev på fastigheten John Torsten Johansson. (Riksarkivet).

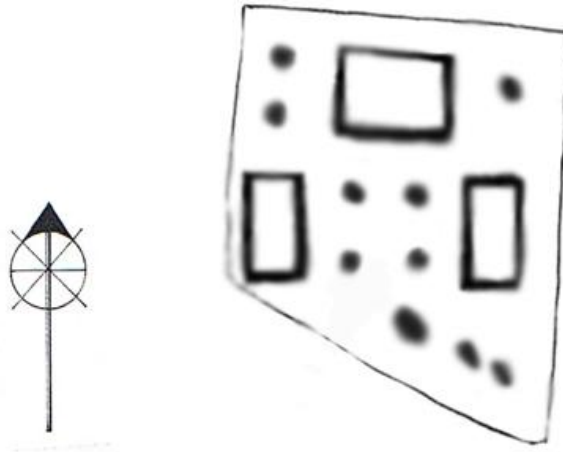

Fig. 12. 1956. Otydlig tomt. (Skiss efter karta från Lantmäteriet).

Fig. 12. visar en skiss av en karta från 1956 över tomten.

Det snedställda uthuset finns ej med här. Tomtens form börjar framträda mer kvadratisk.

1959 Karl Axel Johansson avlider.

Under 1960-1970-talen rådde högkonjunktur vilket drog ner intresset för trädgårdsodling (Glassel, Lindström 2006, s. 3).

...”Mellan åren 1904 och cirka 1960 såg trädgården i stort sett ut som på skissen”... (avser Fig. 8) (Informant 5).

1961 Ruth Elvira Johansson avlider (Informant 5, Riksarkivet).

Björn Johansson är ej snickare till yrket. ”Jag har aldrig arbetat i vagnmakeriet (Informant 5). Jag flyttade till Stockholm 1961 och har sedan dess inte bott permanent i huset”.

Från gränd till gata

Fig. 13. Från Gränd... (Skiss efter karta från Nora Kommun) (Informant 1, 5).

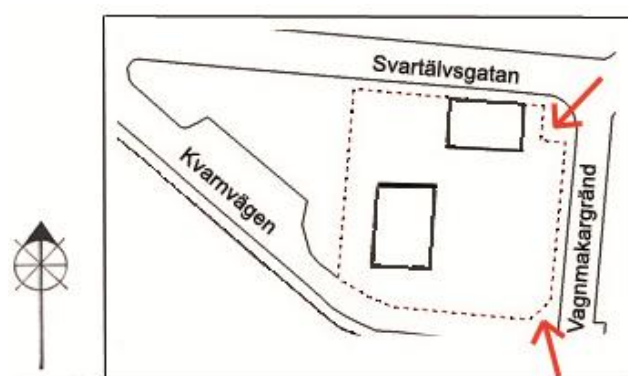

Fig. 14. Till Gata... (Skiss efter karta från Nora Kommun) (Informant 1, 5).

...”Tomten Vagnmakaren 1 som tidigare hette Duvan 4 (Informant 5). I mitten 1960- talet delades tomten och blev ett eget kvarter när gatan Vagnmakargränd tillkom...”

”Hörnen drogs in i samband med att Vagnmakargränd tillkom, för att underlätta för trafiken. Meningen var att Prästgatan skulle stängas av vid nuvarande Folkets Hus och trafiken skulle dras fram på Vagnmakargränd”

Vagnmakargränd var en gränd (Fig. 13) som skulle byggas ut till gata (Fig. 14) (Informant 1, 5), där fanns redan en stig. En bit från tomten (öster) togs då och i gengäld lades lika mycket ut på andra sidan (väster) av tomten - den dåvarande parken.

Vanliga förändringar som skett med tiden och ska uppmärksammas i trädgårdar man undersöker kan vara att nya vägdragningar utanför tomten medfört flyttning av infarter och träd (Illminge 2004, s. 20). Även hus kan ha byggts om och förändrat entréers och gångars lägen.

”När vi böt mark med staden för att ge plats för Vagnmakargränd erhöll vi en del av parken väster om verkstaden. Valnötsträdet fanns redan då” (Informant 5).

”Parker från årtiondena kring sekelskiftet 1900 har oftast en mer naturlig karaktär. Istället för de exotiska trädslagen valdes fram mot sekelskiftet ofta inhemska trädslag som björk och lind” (Andreasson 2007, s. 33).

Den praktiska villaträdgården

Ca 1965- 1980 rådde den praktiska trädgårdens ideal (Wilke 2006, s. 191, 192, 193). Sveriges politiker hade tidigare under 1900- talet på alla tänkbara sätt försökt motverka bostadsbristen i landet. Under efterkrigstidens högkonjunktur blev bostadsbristen återigen akut i och med urbaniseringen och arbetskraftsinvandring. Det så kallade miljonprogrammet inledde en monoton typ av byggande och användandet av prefabricerade byggnadselement utvecklades. Utrymme för en eller flera bilar blev alltmer viktigt. Istället för grusgångar asfalterades det på garageuppfart och runt husen, och på uteplatsen skulle det läggas prefabricerade betongplattor eller tryckimpregnerad trätrall. (Wilke 2006, s. 199, 221, 222).

Nu skulle trädgården vara lättskött med gräsmatta, få gångar och vintergröna växter (Wilke 2006, s. 200, 201, 220) (Flinck 1994, s. 266). Planteringarna bestod främst av taggiga buskar. Gräsmattan som under funkistiden skulle vara obruten kunde nu tillåtas att ha något enstaka träd (Wilke 2006, s. 208).

Buskar ansågs nu som viktiga inslag i trädgården och istället som tidigare form för tomtgränsen skulle nu buskarna i stor mängd ställas mer centralt och fylla större ytor (Wilke 2006, s. 200, 201). Perennrabatter ersattes med buskrader eller buskage. Bland vanliga busksorter för 1960- och 70-talen listas bland annat berberis, rosor och spirea (Wilke 2006, s. 201, 203, 204, 205). Som häckväxt blev tuja en stor favorit bland barrväxterna. Detta är växter som nämns för vagnmakeriets trädgård under Fig. 22. och Fig. 23.

Odling var nu främst för barnens skull, det ansågs viktigt att de kunde plocka sig lite bär. (Wilke 2006, s. 222). Jordgubbsplantor, vinbärs - och krusbärsbuskar rekommenderades då de hörde till de mest lättskötta, annars även de mer skötselkrävande hallonbuskarna. Ett eller ett par fruktträd kunde räcka eftersom de krävde mer skötsel (Wilke 2006, s. 222, 223).

Kvarteret byter namn

1968 Kvarteret Duvan nr 1 byter namn till Kvarteret Vagnmakaren nr 1. (Riksarkivet).

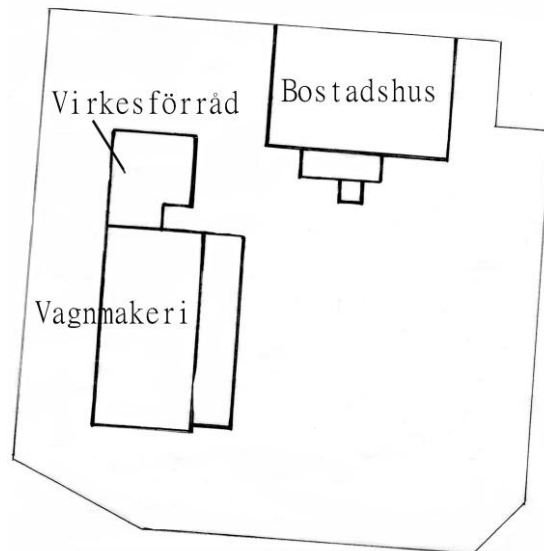

Fig. 15. Virkesförråd tillkommer, uthus rivs (Informant 5).
(Skiss efter Nora Kommun, Bergslagens Miljö- och Byggförvaltning 2009, s. 27 och inmätning 2010).

Tillbyggnad av ett nytt virkesförråd till vagnmakeriet syns på Fig. 15.

Asfalteringen av infarten på vagnmakeritomten skedde "...i samband med att uthuset revs och ett nytt virkesförråd byggdes norr om verkstaden. Någon gång efter 1965 men före 1970" (Informant 5).

Fig. 16. 1980- tal. Maskinsnickaren John Johansson i vagnmakeriverkstaden. (Informant 2).

1974 Lagen om anställningsskydd kommer till (ifmetall.se).

Oljekris till 1977 (ifmetall.se).

1976 Lagen om arbetsskadeförsäkring kommer till (ifmetall.se).

1978 Arbetsmiljölagen kommer till (ifmetall.se).

1979 Oljekris till 1982 (ifmetall.se).

De båda oljekriserna under 1970- talet resulterar i inhemska problem med att kostnaderna per producerad enhet ökar drastiskt (ifmetall.se). Nedläggningar och fusioner blir allt vanligare medan antalet nya företag minskar. Hela branscher, bland annat varvs- och gruvindustrierna, blir beroende av statlig näringspolitik för att överleva.

Efter 1980 minskar den svenska marknadens tillväxt i och med globalisering (ifmetall.se). En rad faktorer har bidragit; billigare transporter, ny teknik för produktion och kommunikation, och en omfattande avreglering av handeln har öppnat möjligheter för nya länder att konkurrera med de traditionella industriländerna.

Under 1980- talet ökar intresset åter för trädgårdsodling i och med ökat medvetande om miljöförstörelsen. (Glassel, Lindström 2006, s. 3).

1987 John Johansson avlider 30 januari (Informant 2).

”När min far gick bort 1987 övertog jag fastigheten, och hyrde ut verkstaden och två av de tre lägenheterna” (Informant 5).

Under finanskrisen på 1990-talet slogs många av industrins arbetsställen ut, totalt minskade svensk industri med 25 procent. Därpå följde en period med stark inriktning på att förbättra effektiviteten i svensk industri (ifmetall.se).

Renoveringstid 2004- 2006

Kapitlet innehåller beskrivning och dokumentering för utbyggnad och ombyggnad av byggnaderna på tomten, trädgårdens utseende och referenser till rådande stilideal i trädgårdshistorien.

”Jag sålde fastigheten 2006, då var verkstaden inte renoverad” (Informant 5).

Päronträd

Fig. 17. 2004. Spaljérat päron. (Informant 1).

Fig. 17. visar södersidan av vagnmakeriet innan ombyggnad. Här innan den nya entrén. Byggnaden är nu grönmålad. Växter på platsen: Päron, berberis, krusbär och rabarber (Informant 1). Päronsorten är ”Göteborgs Diamant” och trädet är sannolikt spaljépäron som dragit iväg, spaljé syns på väggen bakom trädet (Informant 1). Trädet planterades av John Johansson ca 1970 (Informant 5).

Det var vanligt i egnahemsträdgårdarna att man spaljerade fruktträd (Wilke 2006, s. 113), Illminge 2004, s. 89, Hansson, Hansson 2011, s. 170). Detta gjorde man för att få plats för fler träd och öka fruktmängden genom beskärningen. Även arter som ej vanligtvis var tillräckligt härdiga i området kunde trivas mot en vägg i söderläge. Spaljerade träd kräver mycket skötsel, något som man ofta kan se i gamla trädgårdar är att dessa träd har spretat iväg och är i dåligt skick då senare ägare ej kunnat sköta dem.

Rudolf Abelin rekommenderade päronsorten ”Göteborgs Diamant” för odling i ordinärt läge i Mellansverige (Wilke 2006, s. 116).

Valnötsträd

Fig. 18. 2004. Äkta valnöt. (Informant 1).

Fig. 18. visar den västra sidan av vagnmakeriet, här med äkta valnöt (*Juglans regia*).

”När vi böt mark med staden för att ge plats för Vagnmakakargränd erhöll vi en del av parken väster om verkstaden. Valnötsträdet fanns redan då” (Informant 5).

Nora har odlingszon 4 (Riksförbundet Svensk Trädgård), och äkta valnöt zon 1 (edafos.se). För att Valnötsträdet blir som ”...fullvuxen cirka 12-15 meter hög och 10-15 meter bred. Stammens bark är slät och ljusgrå i färgen. Med åldern spricker den upp och bildar en vacker struktur...” (Ängelholms Kommun).

Valnötsträd planterade innan 1940- talets isvintrar har flyttat nordgränsen gällande valnötsträd (Hjalmarsson 2003). Träden anses ha härdiga egenskaper och fynden har samlats till genbanken. Den dragna nordgränsen sträcker sig från Tjörn- Trollhättan- Lidköping, Motala, Norrköping, Nyköping och Vaxholm.

Plantering av prydnadsträd och -buskar var under egnahemstiden ett sätt att visa upp mer ovanliga växter man fått tag i, och valnötsträd kunde förekomma i södra Sverige (Wilke 2006, s 108, 119, 120).

Fig. 19. 2004. Ny entré. (Informant 1).

Fig. 19. visar gårdsplanen med gräsmatta och Prunus. Ingen grusgång finns längre, i jämförelse med Fig. 8. Ny entré mot söder sätts in under ombyggnaden. Bostadshuset är nu gulmålat. Här syns i förgrund en av de grindstolpar som ännu står vid den södra ingången och även återfinns vid den norra ingången till tomten. Fotograferat mot nordväst.

De stora odlingsbäddarna för köksväxter som var vanliga för egnahemsträdgårdarna är ovanligt att finna i trädgårdarna idag, de är i de flesta fall ersatta med gräsmatta (Wilke s. 110, 111, 112). Även grusgångarna är gräsbevuxna. Frukträd kan dock finnas kvar och de kan hjälpa till att avslöja det tidigare gångsystemet då frukträd ofta planterades rätlinjigt och utmed gångar och odlingsbäddar.

Staket

Fig. 20. 2004. Staketet före restaurering. (Informant 1).

Fig. 21. 2010. Staket och grind efter restaurering.

Fig. 20. visar staketet som senare under renoveringen reproduceras (Fig. 21) (Informant 1).

Vanligast under egnahemstiden var spjälstaket och grind av trä, ibland bildade staketets spjälor olika mönster och bågar genom höjdskillnader (Wilke 2006, s. 124, 125, 127) (Illminge 2004, s.224). Det var viktigt att trädgårdarna var välstängslade (Hansson, Hansson 2011, s. 170) (Wilke 2006, s. 108) (Andréasson 2007, s. 45). Byggnadsordningar reglerade detta och vanligtvis skulle det finnas stängsel ut mot gatan, högst 1,5 meter högt. Ibland stängslades även mot granntomten. Grindarna var omsorgsfullt dekorerade och fungerade som en prydnad mot gatan till (Wilke 2006, s. 127, 132).

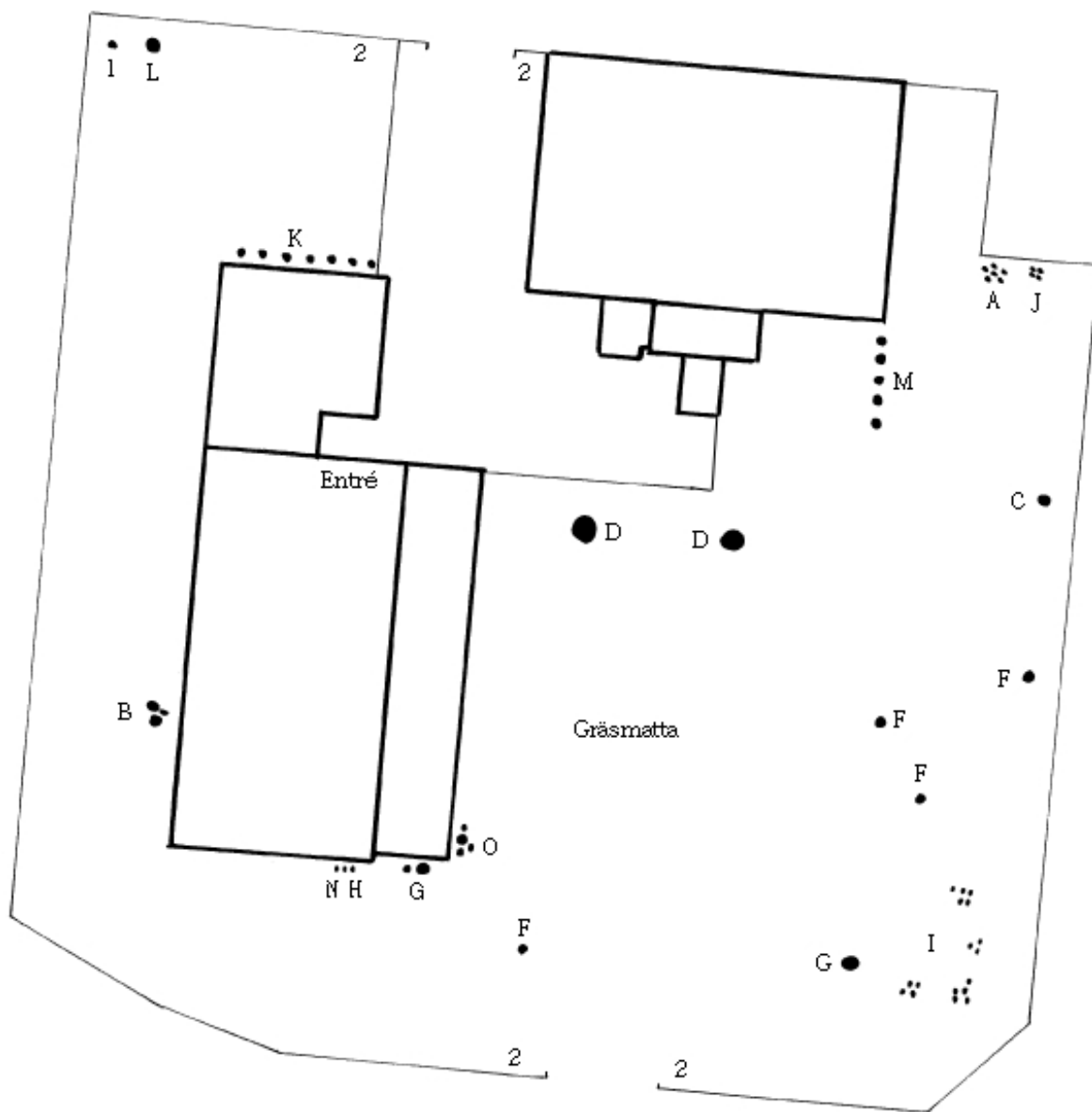

Fig. 22. 2004. Skiss över tomten utifrån fotomaterial. (Informant 1).

På Fig. 22. finns en tujahäck (M). Grusgångar verkar ej finnas, endast gräsmatta kan ses på foton Fig. 17-20. Äpplesorterna (D) ska vara Oranie och Melon (Informant 1, 3, 5).

Symbol	Vetenskapligt namn	Trivialnamn
A	Aruncus dioicus	plymspirea
B	Juglans regia	äkta valnöt
C	Juniperus communis	en
D	Malus domestica Oranie och Melon	apel
F	Prunus sp.	körsbär
Fa	Prunus cerasus	skuggmorell
G	Pyrus communis "Göteborgs Diamant"	päron
H	Rheum rhabarbarum	rabarber
I	Ribes sp.	vinbär
J	Rosa sp.	nyponros
K	Spiraea sp.	spirea
L	Tilia cordata	lind
M	Thuja occidentalis	tuja
N	Ribes uva-crispa	krusbär
O	Berberis vulgaris	berberis
Symbol	Utrustning	
1	Stolpe	
2	Staket	

Fig. 23. 2004 Växtlista till Fig. 22. (Informant 1, 3, 5).

Fig. 24. 2008. Utsikt över Nora. (Informant 7). Foto för jämförelse med Fig. 4 och Fig. 11. Pilen markerar tomtens läge. Fotograferat österut.

Postrenoveringstid 2010-

Kapitlet kommer att innehålla nulägesbeskrivning och dokumentering för platsen efter den stora renoveringen av byggnader och trädgård som gjordes under 2004- 2006.

Fig. 25. 2010. Den nya trädgården.

Fig. 25. visar perennplantering som anlades efter renoveringen, samt staketet efter reproduktion. Även en trädgårdsmöbel som kommit att nyproduceras (Informant 1).

...”Trädgårdsmöbeln jag hade på Kvarnvägen var nyproducerad av en snickare i Värmland men det har inte blivit mer än en prototyp. Ursprunget hade stått i en trädgård vid Norasjön. Sannolikt kan ju vara att möbeln funnits även hos Vagnmakaren”... (Informant 1).

I egnahemsträdgården var det vanligt med vitmålade, tvärsjälade trädgårdsmöbler (Wilke 2006, s. 113) (Flinck 1994, s. 256). Köpta trädgårdsmöbler var länge något exklusivt. Torpare, statare och arbetare hade ännu på 1930- talet mycket sällan speciella trädgårdsmöbler. Istället satt man på en filt eller tog ut köksbord och köksstolar inifrån (Andréasson 2007, s. 19).

Nulägesbeskrivning och växtinventering

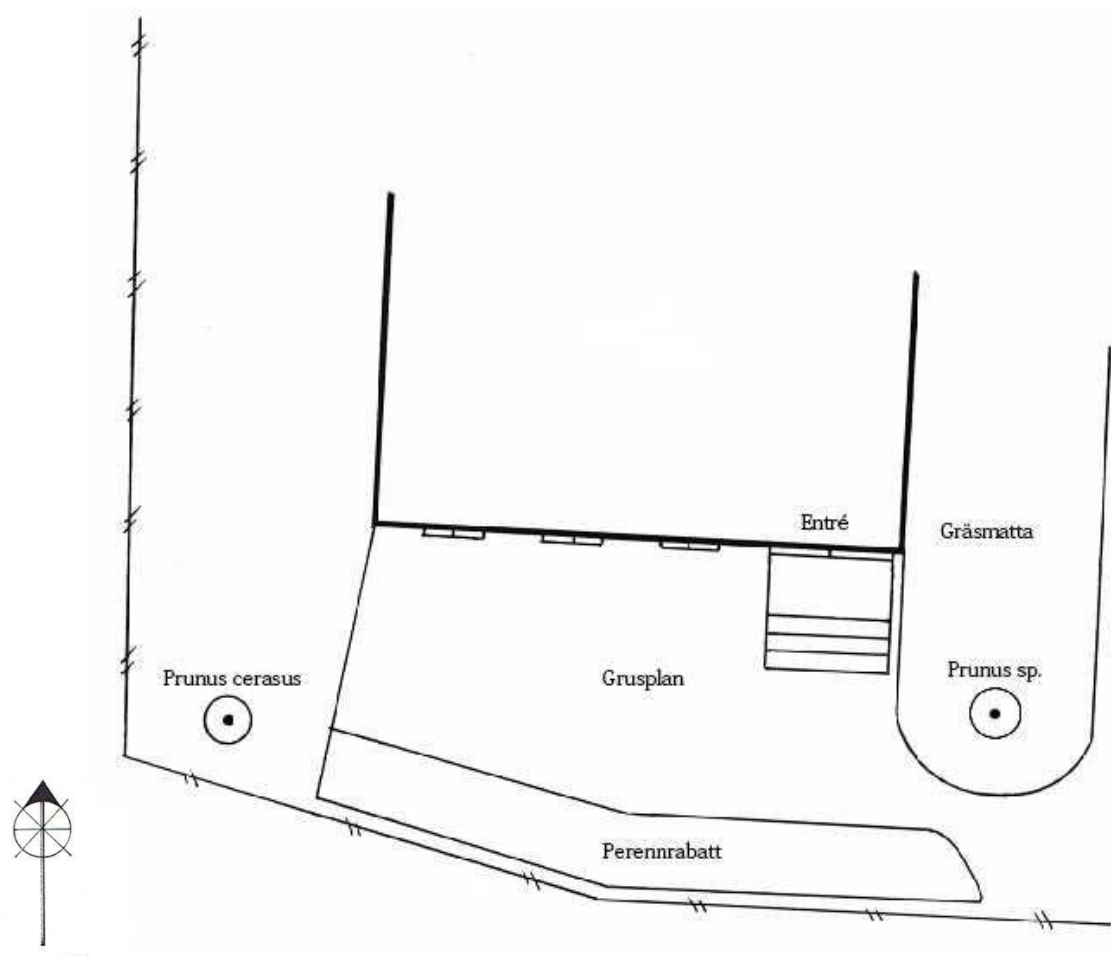

Fig. 26. 2010 Inmätning av tomtens sydvästra del.

En mer detaljerad plan över tomtens sydsydvästra del med perennrabatt på Fig. 26.

Perennrabatt

Vetenskapligt namn	Sortnamn	Trivialnamn
<i>Ajuga reptans</i>	`Atropurpurea´	revsuga
<i>Anemone hupehensis</i>		höstanemon
<i>Carex buchananii</i>		kopparstarr
<i>Fragaria vesca</i> var. <i>semperflorens</i>		månadssmultron
<i>Hedera helix</i>		murgröna
<i>Heuchera</i> sp.		alunrot
<i>Heuchera</i> sp.		alunrot
<i>Lilium</i> Stargazer, Orient- Hollandicum- gruppen	`Cappuccino´	orientlilja
<i>Salvia nemorosa</i>		stäppsalia
<i>Tulipa</i>	`Queen of Night´	enkel sen tulpan
<i>Tulipa</i>	`Purissima´	kejsartulpan
<i>Thymus</i>		timjan
<i>Tropaeolum majus</i>		blomsterkrasse
<i>Petroselinum crispum</i>		krusbladig persilja
<i>Trollius</i>	`Alabaster´	trädgårdsmörboll
<i>Zea mays</i> v. <i>saccharata</i>		sockermajs
<i>Tagetes patula</i>	`Linné´	sammetsdagetes

Fig. 27. 2010. Växtinventering perennrabatt. (Informant 1).

Fig. 28. 2010. Perennrabatt närbild.

Fig. 29. 2010. Äppleträd.

Här ser vi de träd som syns på Fig. 8. Grusgång med korsformation. Bostadshuset gulmålat, gamla vagnmakeriet grönmålat. Fotograferat mot norr.

Fig. 30. 2010. Vagnmakeriets östra långsida. Fotograferat mot väster.

Gamla vagnmakeriet med trapp framför ny entré på Fig. 30. Till höger tillbyggnaden med förrådsdörrar i rött. I förgrunden ses körsbärsträd. Fotograferat mot väster.

Fig. 31. 2010. Infart i norr.

Trädgården Fig. 31. med vinbärsbuskar i bakgrunden. Ny entré på vagnmakeribyggnaden mot norr. Asfalterad infart. Fotograferat mot sydöst.

Symbol	Vetenskapligt namn	Trivialnamn
A	<i>Aruncus dioicus</i>	plymspirea
B	<i>Juglans regia</i>	äkta valnöt
D	<i>Malus domestica</i> Oranie och Melon	apel
E	<i>Parthenocissus</i> sp.	vildvin
F	<i>Prunus</i> sp.	körsbär
Fa	<i>Prunus cerasus</i>	skuggmorell
G	<i>Pyrus communis</i> "Göteborgs Diamant"	päron
H	<i>Rheum rhabarbarum</i>	rabarber
I	<i>Ribes</i> sp.	vinbär
J	<i>Rosa</i> sp.	nyponros
K	<i>Spiraea</i> sp.	spirea
L	<i>Tilia cordata</i>	lind
M	<i>Thuja occidentalis</i>	tuja
Symbol	Utrustning	
1	Stolpe	
2	Staket	

Fig. 33. 2010. Växtlista till Fig. 32.

Diskussion

Detta arbete har tagit långt mycket mer tid än vad som var utsatt för det. Som ett förstagångsprojekt med en trädgårdshistorisk undersökning var jag ej insatt i de sökvägar som finns att tillgå. Jag har stött på många felkällor men även fått uppgifter som jag ej hunnit följa upp till arbetet, vissa spår vilka jag ej kunnat följa då jag mött visst motstånd under tiden jag gjort mitt arbete. Från två olika håll försöktes jag övertalas att ej göra detta arbete, och tyvärr var detta personer som helt säkert kunnat ge mig mycket intressant material och information att fylla luckorna.

Likt inom andra områden påverkades trädgårdarna av samhällsideal och stilriktningar och jag drar referenser till detta i mitt arbete. När vagnmakeriet och dess trädgård uppförts syns vissa influenser från egnahemsträdgården som epok. Man odlade för eget bruk och de vanligaste växtinslagen har jag hittat, antingen på platsen eller i beskrivningar från mina informanter. Vagnmakeriet upptog sin del av tomten - men trädgårdsdelen torde ha varit avsedd främst för odling och även viss rekreation.

Speglingar av tidens ideal som syns på platsen är bland annat övergången från att vara ett snickeri med vagn tillverkning för vad jag antar var för hästdragna vagnar, till ett maskinsnickeri som följer med teknikens utveckling och hästkärror inte längre användes.

Det snedställda uthuset finns med på Fig. 10. från 1912 men ej på Fig. 11. Från 1914. Och uthuset för ved, tvättstuga och dass på Fig. 7 revs 1965- 1970 enligt Informant 5. Att uthusen togs bort är ett tecken på att tankarna om hur en tomt bäst skulle tjäna sitt syfte hade ändrats. Vid slutet av 30- talet var idealet att samla alla behov under ett tak, det kan jag inte direkt länka till informationen och materialet jag fått fram om vagnmakeritomten, men överskådligt har synsätten på den ideala trädgården ändå följts.

Fig. 34: visar att det kan vara de fyra träd (aplar) som syns på Fig. 8. i kvadrat mellan byggnaderna (markering med pil). Det kan också vara en del av markeringen för trädgård, som på kartan från 1956 markeras på det här sättet med prickar. ..."Mellan åren 1904 och cirka 1960 såg trädgården i stort sett ut som på skissen" ... (avser Fig. 8) (Informant 5). Med de fyra markerade prickarna på Fig. 34 säger Informant 5- Björn Johansson är äppleträden. De andra prickarna/formerna vet han ej vad det är.

När träden av sorterna Åkerö och Sävstaholm (Fig. 8) blev borttagna och varför vet vi inte.

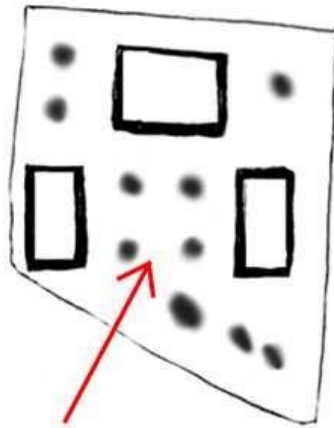

Fig. 34. 1956. Funderingar kring Fig. 12.

Om valnötsträdet (*Juglans regia*) (Fig. 18) på vagnmakeriets tomt planterats avsiktligt eller grott av en kastad kärna är osäkert. När vet vi inte heller, men enligt Fig. 5. är det ej äldre än från 1904. Men det fanns redan på platsen vid tomtändringen i mitten av 1960- talet (Informant 5). En bit av den dåvarande parken på västra sidan vagnmakeriet erhöles då som ersättning för den bit staden fick på tomtens östra sida. Valnötsträdet var alltså tidigare i en allmän park...

Läget i Nora - som har odlingszon 4- förbryllar, men trädet som -föredrar odlingszon 1- står mot en vägg i västligt läge så det har uppenbarligen fått en tillräckligt varm och skyddad plats där. Ålder på trädet är osäkert...

Under Funkistiden (Ca 1930- 1965) var det viktigt med en skyddad uteplats med bekväm möblering. Jag ser tujahäcken på Fig. 22. som ett insyns- och vindskydd, vilket skulle spegla den tidens ideal bra. Och enligt Fig. 8. så fanns ju en trädgårdsmöblering framför bostadshuset. "Mellan åren 1904 och cirka 1960 såg trädgården i stort sett ut som på skissen" (Avser Fig. 8) (Informant 5). Alltså kan antas att tujahäcken planterades någon gång mellan 1960 och 2004 eftersom att tujahäcken ej finns med på Fig. 8.

Under Den praktiska villaträdgårdens epok (Ca 1965- 1980) var ju tuja en stor favorit så det stämmer också väl in.

Material som stöder tanken om platser för rekreation finns på Fig. 8, Fig. 25, och Fig. 32. Markering på Fig. 35. över grusgången visar plats liknande en korsformation. Den platsen antar jag gjorts för att ställa bänkar på varsin sida om gången.

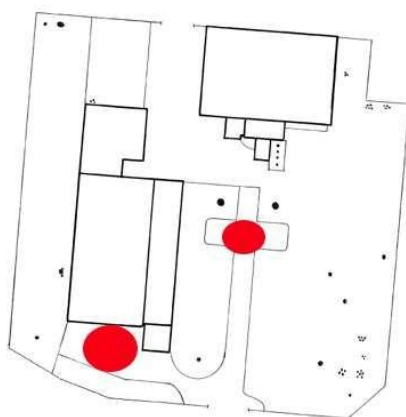

Fig. 35. 2010. Platser anlagda för möblering och recreation (rödmarkeringar) på Fig. 32 och 25.

På Fig. 25. (2010) kan en rumslighet upplevas med en blomsterrabatt som hjälp till att forma en plats för trädgårdsmöblering, och tomten syns tydligt användas som rekreationsträdgård med estetiskt inslag.

Prunusträd som står på tomten och bl.a. syns på Fig. 30. 2010 vet jag ej om de är planterade avsiktligt eller grott från tidigare träd på platsen enligt Fig. 8. där körsbärsträd syns stått på tomten men i en rad söder om kökslandet

Att det var vanligt med veranda under egnahemstiden stämmer in med bostadshuset på vagnmakeritomten efter information från Informant 5. Och att klängväxter som till exempel vildvin gärna skulle användas för att klättra på verandan passar in med växtlista Fig. 33. till inmätning 2010. Men när vildvinet planterades vet jag inte.

Utförlig information om odlingen och trädgårdens utformning under olika epoker tycker jag att jag till stor del kunnat knyta ihop med de förändringar som skett på platsen. Att de speglar sig i de tidsideal som tagits upp i mitt arbete, helt enligt med vad man kan förvänta sig i en trädgård. Men jag önskar att det även gick att dra tydliga härledningar mellan trädgårdens utseenden, funktioner och förändringar till de personer som funnits på platsen... Det finns även en massa andra stilinfluenser som kan ha påverkat människorna som bott och verkat på platsen och tomtens och trädgårdens utformning. Det som inte tagits upp i arbetet har jag inte hittat några paralleller till i vagnmakeritomten.

Sammanfattning

År 1904 köps tomten i västra delen av Nora stadskärna i Västmanland av familjen Johansson. Bostadshus, verkstad och uthus byggs och en trädgård anläggs. Prydliga odlingskvarter uppförs med köksväxter och rader med bärbuskar och fruktträd enligt egnahemsträdgårdens ideal. Nyttodling är det som gäller främst, men prydnadsväxter får sin beskärda del av trädgården vid bostadshusets entré. Karl Axel Johansson arbetar som snickare i vagnmakeriverkstaden och hans son John tar sedan vid.

Teknisk utveckling och nya samhällsideal medför förändringar, både av verkstaden men också i trädgården med dess utseende och funktion. Funkisepoken öppnar upp trädgårdarna och lägger en gräsmatta på plats för de tidigare nyttodlingarna. Rena linjer anses vackert och öppna ytor för lek och sport anses viktigt. Odlingen är nu till för familjens samverkas skull och i lärande syfte för barnen. Vagnmakeritomtens trädgård har någon gång efter 1960 lagts igen med gräsmatta och alla gångar har gräsbelagts.

Till sist träder Den praktiska villaträdgårdens ideal in och det ser jag tecken på i materialet om vagnmakeritomten, gångar asfalteras och prydnadsväxterna ska vara i form av vintergröna och taggiga buskar och planteras i stora grupper. Trädgårdsodlingen är nu reducerad till att vara en hobby och för att barnen ska få plocka sig lite bär.

Vagnmakeriet och dess trädgård genomgår en renovering åren 2004- 2006. Man lägger ny grusgång, planterar en färgsprakande perennrabatt, och byggnader och staket tas om hand med ett eklektiskt och samlat intryck som resultat. Vagnmakeribyggnaden uthyrs som kontorslokaler.

Figurförteckning

Fig. Bildtext, Källa och datum

- 1 Noras läge i Västmanland. Bildbearbetning efter: Naturens Bästa:
<http://www.naturensbasta.se/illustrationer/LandskapDetalj/5.gif>. Hämtat 2013- 01-29.
- 2 Översikt - tomtens läge i staden. Bildbearbetning efter karta från Nora Kommun: Dokumentation av bebyggelsen i Nora stadskärna:
<http://kommun.nora.se/webdav/files/Byggnadsinventering/Nora/HTML/index.htm>. Hämtat 2010- 10-04.
- 3 Människorna på platsen. (Informant 1, 2, 4, 5).
- 4 1904. ”Vy från vattentornet”. (Informant 2). Markeringen visar tomten. Fotograferat österut.
- 5 1904. Ungefärligt läge för byggnaderna på Fig. 5. Byggnader utmärkta för lokalisering. Röd pil visar vagnmakeriets infart. (Skiss efter Fig. 5.)
- 6 Snickaren Karl Axel Johansson i vagnmakeriverkstaden. (Informant 2).
- 7 Vagnmakare. Bild av okänd konstnär. (Hansson, Stark, Wiberg 2008).
http://www.google.se/imgres?imgurl=http://stingray.kib.ki.se/david/borasprojekt/small_pics/6_vagnmakare.jpg&imgrefurl=http://stingray.kib.ki.se/david/borasprojekt/page11_bilder.cfm&usq=_N-ybjzui4RjC4eDFgerfbQUg31o=&h=258&w=200&sz=90&hl=sv&start=296&sig2=P15-J1p7vPnveSD7iZMs3g&zoom=1&tbnid=ibvVqRL2Exhc_M:&tbnh=112&tbnw=87&ei=_OL6UKHJB4Kq4ATr3oDQBg&prev=/search%3Fq%3Dvagnshjul%26start%3D280%26um%3D1%26hl%3Dsv%26client%3Dfirefox-a%26sa%3DDN%26rls%3Dorg.mozilla:sv-SE:official%26tbn%3Ddisch&um=1&itbs=1. Hämtat 2013-01-19.
- 8 Skiss 2013 föreställande tomten (Informant 5).
- 9 2010. Oranie och Melonäpple. Billbäck 1941, Frukt och bär - vägledning i fruktodling.
- 10 1912. Detalj ur karta över Nora Stad. Nora Kommun, Bergslagens Miljö- och Bygghälsövervaltningsförvaltning, 2009, s. 12.
<http://kommun.nora.se/webdav/files/Byggnadsinventering/Nora/HTML/index.htm>, <http://>. Hämtat 2010-10-02).
- 11 1914. Nora Utsikt. (Informant 6).
- 12 1956. Otydlig tomt. Skiss efter Lantmäteristyrelsens Arkiv: Rikets allmänna kartverks arkiv, Karta/Akt: Nora J133-11F0b58, Kartserie/ Åtgärd: Ekonomiska kartan sid. 1, Årtal: 1956.
http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&sd_base=rak2&sd_ktun=52414b5f4a3133332d31314630623538&archive=RAK. Hämtat 2010-09-21.
- 13 Från Gränd... Informant 1 och skiss efter karta från Nora Kommun: Dokumentation av bebyggelsen i Nora stadskärna: <http://kommun.nora.se/webdav/files/Byggnadsinventering/Nora/HTML/index.htm>. Hämtat 2010-10-04.
- 14 Till Gata... Informant 1 och skiss efter karta från Nora Kommun: Dokumentation av bebyggelsen i Nora stadskärna: <http://kommun.nora.se/webdav/files/Byggnadsinventering/Nora/HTML/index.htm>. Hämtat 2010-10-04.
- 15 2004. Virkesförråd tillkommer, uthus rivs. Skiss efter: Nora Kommun, Bergslagens Miljö- och Bygghälsövervaltningsförvaltning, 2009, s. 27: <http://kommun.nora.se/webdav/files/Byggnadsinventering/Nora/HTML/index.htm>, <http://>. Hämtat 2010-10-02.
- 16 1980-tal. Maskinsnickaren John Johansson i vagnmakeriverkstaden. (Informant 2).
- 17 2004. Spaljerat päron. (Informant 1).
- 18 2004. Äkta Valnöt. (Informant 1).
- 19 2004. Ny entré. (Informant 1).
- 20 2004. Staketet före restaurering. (Informant 1).
- 21 2010. Staket och grind efter restaurering. 2010- 10-02.
- 22 2004. Skiss över tomten utifrån fotomaterial. 2010-10-09.
- 23 2004. Växtlista till Fig. 22. 2010-10-08.
- 24 2008. Utsikt över Nora. (Informant 7). Foto för jämförelse med Fig. 4 och Fig. 11. Pilen markerar tomtens läge. Fotograferat österut.
- 25 2010. Den nya trädgården. 2010-06-09.
- 26 2010. Inmätning av tomtens sydvästra del. 2010-06-10.
- 27 2010. Växtlista för perennplantering (Fig 26). 2010-06-10.
- 28 2010. Perennrabatt närbild. 2010-06-10.
- 29 2010. Äppleträd. 2010-10-08.

- 30 2010. Vagnmakeriets östra långsida. Fotograferat mot väster. 2010-10-08.
- 31 2010. Infart i norr. 2010-10-08.
- 32 2010. Inmätning av tomten. 2010-10-08.
- 33 2010. Växtlista till Fig. 32.
- 34 1956. Funderingar kring Fig. 12.
- 35 2010. Platser anlagda för möblering och rekreation (rödmarkeringar) på Fig. 32 och 25.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor och litteratur:

Muntliga källor:

- Informant 1: Kristina Bäärnhjelm, Trädgårdsarkitekt, Spadtaget Nora. Studiebesök. 7-11/6 och 8/10 2010. 2010-08-18, 2010-09-09, 2010-09-15, 2010-10-05.
- Informant 2: Åke Mossberg, Fotograf, Fotocentralen Nora. 2010-09-20, 2010-10-12.
- Informant 3: Anna Berggren, Trädgårdstekniker. 2010-09-14.
- Informant 4: Marcus Ekman, boende Kvarnvägen 4, Nora. 2010.
- Informant 5: Björn Johansson, Snickare, tidigare ägare av tomten på Kvarnvägen 4, Nora. 2010-12-17, 2013-01-24.
- Informant 6: Hans Boström, Administratör www.lindebilder.se: 2013-01-21, 2013-01-23.
- Informant 7: Johan Blomfeldt, www.blomfeldt.se: 2013-01-20

Tryckta källor och litteratur:

Utdrag från Riksarkivet Prestebördshemmanet, Jordegan N: 45 A, Ågarhistorik Lagfartsbok 1875-1933. (RI).

Åsa Wilke: Villaträdgårdens historia 2006. Sid: 103, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 118, 119, 121, 122, 124, 125, 127, 128, 130, 133, 134, 141, 142, 144, 147, 148, 150, 151, 154, 191, 192, 193, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 207, 208, 220, 221, 222, 223.

Christina Illminge: Bevara och sköta en gammal trädgård 2004. Sid: 20, 58, 59, 89, 183, 189, 191, 192, 197, 199, 206, 224.

Marie och Björn Hansson: Köksträdgårdens historia 2011. Sid: 155, 168, 170, 173, 174, 176, 177.

Maria Flinck: Tusen år i trädgården 1994. Sid: 172, 179, 249, 250, 253, 254, 256, 259, 262, 263, 264, 265, 266.

Kjell Lundquist: Växtmaterialet som källmaterial i trädgårdshistorisk forskning, Historiska parker och trädgårdar - ett arv att vårda och sköta, Riksantikvarieämbetet 1994. Sid: 74.

Inger Hjalmarsson, Nordiska Genbanken Alnarp: Äkta valnöt. Fakta Trädgård - Fritid SLU Nr. 93 2003.

Bengt Nyström: Hantverk i Sverige 1996. Lennart Rosander: Vagnmakare. Sid: 354, 358.

Elektroniska källor och litteratur:

- Pdf- fil: Oldén, Göran, Granlund, Per (2009). Byggnadsordning för Nora Stadskärna. Sid: 12, 27.
www.nora.se/.../Del+1+Byggnadsordning+för+Nora+stadskärna-Fördjupadöversiktsplan3.pdf. Hämtat 2010-12-10.
- Anna Andréasson, POM – Programmet för Odlad Mångfald: www.pom.info: s.
<http://www.slu.se/Global/externwebben/centrumbildningar-projekt/centrum-for-biologisk-mangfald/Dokument/publikationer-cbm/cbm-skriftserie/skrift19.pdf> 2007, s. 19, 22, 27, 30, 38, 44, 45, 46, 47. Hämtat 2010- 10- 21.
- Anders Glassel, Pernilla Lindström: Hålla Hus Trädgårdar 2006, s. 2, 3.
www.hallahus.se/dokument/traedgaardar.pdf. Hämtat 2013-01- 22.
- Ängelholms Kommun:
(<http://www.engelholm.se/Nyhetslista/Parkguide-pa-webben/>): Guide till Ängelholms parker och träd: Valnöt:
[http://www.engelholm.se/Documents/Bygga,%20bo%20och%20milj%c3%b6/Park%20och%20natur/Parkguide/Parkguide%20\(stora%20bilder\).pdf](http://www.engelholm.se/Documents/Bygga,%20bo%20och%20milj%c3%b6/Park%20och%20natur/Parkguide/Parkguide%20(stora%20bilder).pdf). Hämtat 213-01-31.
- Hemsida: Nora Kommuns Byggnadsinventering: Fastighet Vagnmakaren 1, Skiss efter Situationsplan:
<http://kommun.nora.se/webdav/files/Byggnadsinventering/Nora/HTML/index.htm>. Hämtat 2010- 10- 14.
- Nora Kommun: Historia:
<http://kommun.nora.se/kommunpolitik/kommunfakta/historia.4.530ff22612628e6f44b800013581.html>. Hämtat 2010-10-13.
- Nora Kommun: Kultur:
<http://kommun.nora.se/upplevabora/kultur.4.530ff22612628e6f44b80001917.html?closemenu=4.530ff22612628e6f44b80001917>. Hämtat 2013- 01-30.
- Nora Kommun: Kultur: Kulturhistoria, kulturarv och museum:
<http://kommun.nora.se/upplevabora/kultur/kulturhistoriakulturarvochmuseer.4.530ff22612628e6f44b800012651.html>. Hämtat 2013- 01-30.
- Nora Kommun: Kultur: Kulturhistoria, kulturarv och museum: Tre Trästäder:
<http://kommun.nora.se/upplevabora/kultur/kulturhistoriakulturarvochmuseer/tretrastader.4.3346134d12b1697d9a180002060.html>. Hämtat 2013- 01-30.
- Riksförbundet Svensk Trädgård:
http://www.tradgard.org/svensk_tradgard/zonkartan.html
Hämtat 2013-01-30.
- Ulriksdals Trädgård på Kivik:

http://www.edafos.se/tradgard/plantskola/juglans/intro_juglans.asp. Hämtat 2013-01-30.

Elisabeth Svalin Gumarsson: Bevara våra trädgårdar, Ur Byggnadskultur 2/2008.

<http://www.byggnadsvard.se/byggnadskultur/bevara-v%C3%A5ra-tr%C3%A4dg%C3%A5rdarv%C3%A5ra-tr%C3%A4dg%C3%A5rdar>. Hämtat 2013-01-24.

Nora Trädgårdsförening: Om Föreningen: Litet Historia:

<http://noratradgardsforening.blogspot.se/p/om-foreningen.html>. Hämtat 2013-02-01.

IF Metall: Fackföreningens barndom: Svensk Industri under 150 år.

http://www.ifmetall.se/ifmetall/avd/content.nsf/aget?openagent&key=avd_04_fackforeningens_barndom.

Hämtat 2013-05-19.

Wikipedia:

http://sv.wikipedia.org/wiki/Sveriges_ekonomiska_historia

Hämtat 2013-05-19.

Audiokällor:

CDR: Mars 1983 vagnmakare John Johansson. Intervjuare Hans Hacksell. Ljudkopia av VHS- film från Åke Mossberg filmare, fotograf Fotocentralen Nora.

Bilagor:

- 1 Riksarkivet Lagfartsbok år 1875-1933, Blad 51.
- 2 Riksarkivet Lagfartsbok år 1875-1933, Blad 243.
- 3 Riksarkivet Lagfartsbok år 1875-1933, Blad 60.
- 4 Karta Nora Stad 1912, Byggnadsordning och Områdesbestämmelser för Nora stadskärna, Oldén, Granlund 2010, s. 27. <http://kommun.nora.se/webdav/files/Byggnadsinventering/Nora/HTML/index.htm>, <http://>. Hämtat 2010-10-02.
- 5 Skiss efter: Lantmäteristyrelsens Arkiv: Rikets allmänna kartverks arkiv, Karta/Akt: Nora J133-11F0b58, Kartserie/Åtgärd: Häradsekonomiska kartan, Årtal: 1864-67. http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?sho_wmap=true&archive=RAK&sd_base=rak2&sd_ktum=52414b5f4a3131322d37322d3130&archive=RAK. Hämtat 2010-09-21:

Prestebordshemmanet Jordegan nr. 45 A

Lagfarts-spalt.

Spalt för anteckning om fastighetens natur och storlek.	Ordningstallet i lagfartens protokoll	Sökandes namn; hans fängelsehandling till beskaffenhet och utgiftsdatum.	Dag, då lagfart blivit sakt; § i protokollet.	Dag, då lagfart beviljats; § i protokollet.	Anmärkingar.
Utkunskall, 11,90 qv. refvar. - 2110.	1.	L. Andersson, Åkerhus Rouffeltåta, 1880	1881 den 7 december 16		
	2.	C. S. Mattman Köping 11 Aug 1891	1891 d. 7 Nov. 10		
	3.	Nora stad Köpebrev den 9 April 1898 aktens nr 29, del 50 b	1898 den 18 April 12		
N. S. Kappelund i perfd. i tu bl. 248.	4.	Magnus Karen P. O. Jo. hantvar. Köpebrev den 5 Jan. 1905	1905 den 9 Jan. 11		Lagf. med del i 7558, 14 qv. f. d. del K. S. 11, 7 qv. d. f. p. se Band I. bl. 543.
7558, 14 qv. f. i perfd. i I. Bl. 243.	5.	H. O. Johansson Köpebrev den 23/10 1924 Akt nr 27	1924 d. 16 aug. 16		Lagf. i 971 ar, del av tomten nr 1, i = stadsägare nr 54
Nors stas har kvar: 8655 1/2 qv. f. = 1 qv. 17, 46 k. f.	6.	Evel Todestrom Köpebrev den 23/10 1926 Akt nr 27	1926 d. 4 okt. 25		Lagf. endast i 65 k. m. ingående i tom- ten nr 67 k. K. S.
	7.	Karl Vallonius Hallenius, Hal- by Malilda Eriksson, född Johansson, Axel Georg Johans- son, Torä Karolina Erik. född Johansson, John Tor- ben Johansson och Karl Axel Johansson. Gämbrev den 3 sept. 1935. Överfört till nya Band II bl. 60, 1. 1.	1935 d. 4 sept. 40		Lagf. i stads- ägare nr 54 1935 den 23 okt. § 18, anteckna- des, att ägarens goden den 9. sept. 1935 förordnat om sammanslaggn. av dels ifrågasättande stadsäg. nr 54 och dels tomten nr 6 till tomten nr 1 i kv. Guruv.

Tomten n: r 8

Sofors d. 26. Svartens Vagnmakarslagfartsheten N: r 96.

Lagfarts-spalt.					
Spalt för anteckning om fastighetens natur och storlek.	Ordningsnum- mer för in- skränkningens num.	Sökandes namn; hans fångeshandling till beskaffenhet och utgiftsdatum.	Dag, då lagfart blifvit sökt; § i protokollet.	Dag, då lagfart beviljats; § i protokollet.	Anmärkningar.
	1.	2.	3.	4.	5.
<p>Yttre gård: 152 37 qv. Joh. n: r: s: andel i Kridgårdsgården.</p>	1.	<p>Vagnmakaren N. A. Johans- son. Köpetid. f. d. 19 Dec. 1904.</p>	1904 den 19 dec.	20	<p>Lagf. n: r 6696, 98 qv. f. d. (100 qv. f. d. n: r. 50) Kridgårdsgården</p>
	2.	<p>Vagnmakaren N. A. Jo- hansson. Köpetid. f. d. 5 Jan. 1905</p>	1905 den 7 jan.	11	<p>Lagf. n: r 7558, 17 qv. f. d. Kridgårdsgården</p>
	3.	<p>Karl Axel Johansson, Karl Wallenius Wallenius, Halby Matilda Eriksson, född Jo- hansson, Axel Georg Johans- son, Torä Karolina Persén, född Johansson, och John Torsten Johansson. Bouppteckn. den 24 Aug. 1915 Översjöt till nya band II H. 60 n. 1</p>	1935 d. 4	sept. 39	<p>1935 den 23 okt. § 48, ansköms- des, att ägarens utredning den 19 sept. 1935 förordnat att sammanläggas. av dels af för- gävarande tomten n: r 6 och dels stadäg. n: r 54 till tomten n: r 1 i tv. Duvare</p>

Blad 60

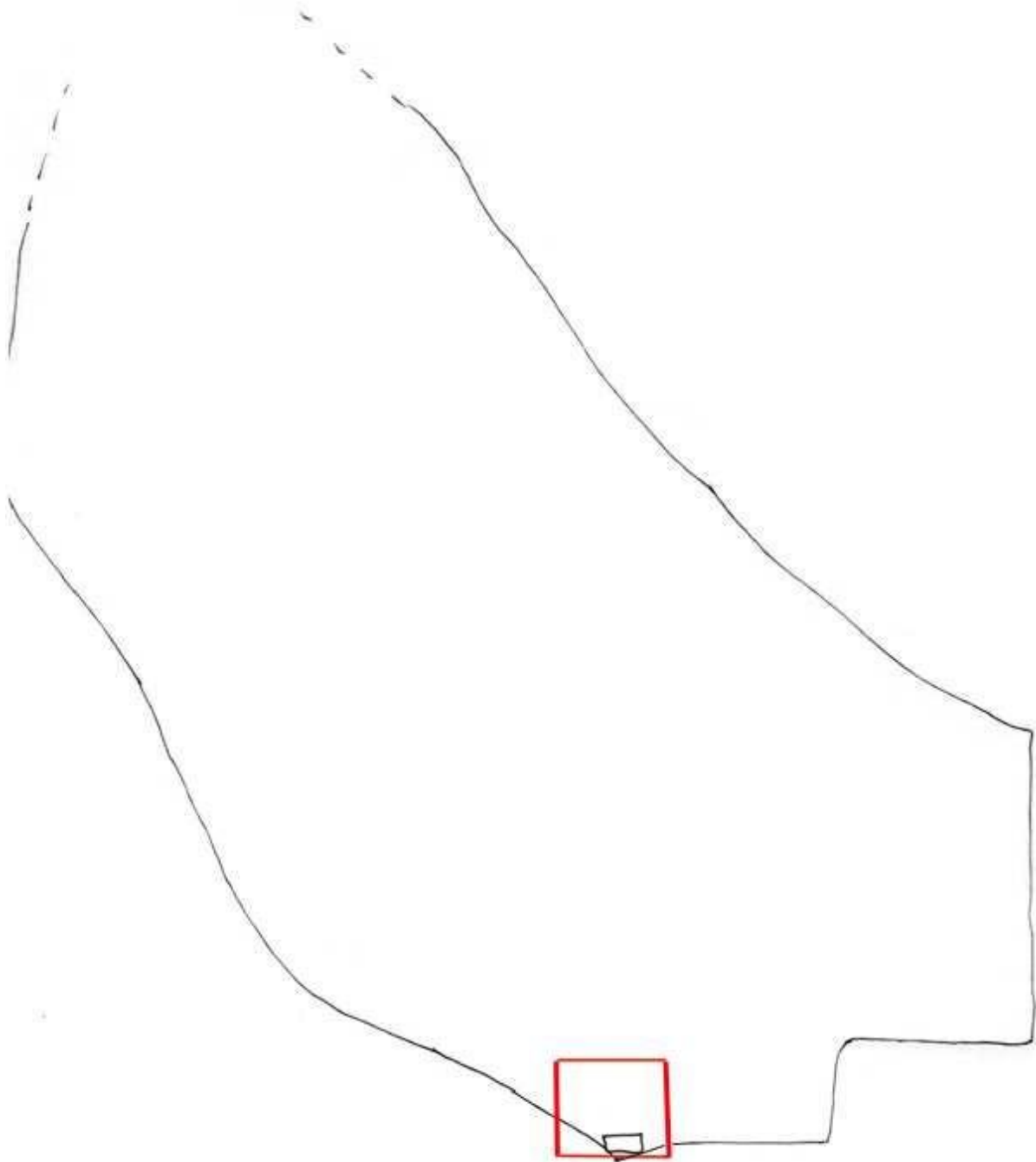
Skut I 243:3 och 1917

Kvarteret Svan

Lagfarts-spalt.					
Spalt för anteckning om fastighetens natur och storlek.	Ordningssnummer för inskrivningsrens rum	Sökandes namn, hans fängeshandling till beskaffenhet och utgivningsdag.	Dag, då lagfart blivit sökt; § i protokollet.	Dag, då lagfart beviljats; § i protokollet.	Anmärkingar.
	1.	2.	3.	4.	5.
På grund av ägoutlyste fastst. 30/12 1968 motkuaras tomten nr 1 i kv. Svan nummer av tomten nr 1 i kv. Vagnmakaren.	1.	Karl Axel Johansson, Karl Valentin Hallentin, Halley Skahilda Eriksson, född Johansson, Axel Georg Johansson, Torä Karolhua Erik, född Johansson och John Torsten Johansson Bryggschecken den 24 aug. 1915 Särbrev den 3 sept. 1935.			Lagf. den 4 sept. 1935, § 39, ä tomten nr 1 i kv. Svan. Lagf. den 4 sept. 1935, § 40, ä stadsäg. nr 1, § 54. 1935 den 23 okt., § 48, antecknas, att ägrdels-dom. den 19 sept. 1935 förordnat om som mantäggm. av förevarande fastigheter till tomten nr 1 i kv. Svan. Ny ägare till samtliga, utom John Torsten Johanssons andelar, se num. 2. Ny ägare till ädet 2. staden, se num. 3.
	2.	John Torsten Johansson. Köpebrev den 30 jan. 1953.	1953 d. 18 febr.	112	Lagf. bes. ä 5/6 av fastigheten. Ny ägare, se num. 3.
	3.	Ruth Elvira Johanssons dödsbr. Bryggscheckning den 7 april 1961.	1961 d. 31 maj	533	Svan num 1 och 2. Örnaf & Tugv-makaren 1 p. 1.

Bilaga 5

Skiss efter: Lantmäteristyrelsens Arkiv: Karta/Akt: Nora.J133-11F0b58. Häradsekonomska kartan, Årtal: 1864-67. Markering röd kvadrat för ungefärligt läge för dagens tomtdragning.